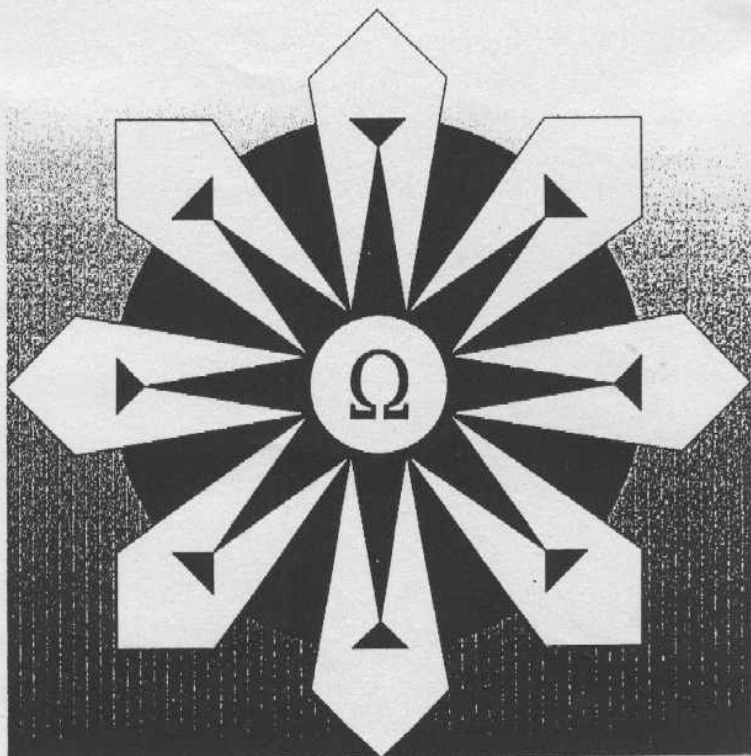

jrg. 5/ nr. 5
oktober 1998

GAMMA

forum over onze rol in de evolutie

STICHTING
TEILHARD DE CHARDIN

ten dienste van

'Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'

Inhoud

Van de redactie		p. 03
Gerrit Teule	In memoriam Sybout Jager	p. 04
	Lezers aan het woord:	
1. Lyndy Deurvorst	'Bijna geruisloos...'	p. 05-06
2. Hans Richter	De genen van onze noösfere...	p. 07-12
3. Benedict Broere	Ter rectificatie.	p. 13
Gerrit Huizer	Groeiend mondiaal bewustzijn in de Derde Wereld	p. 14-23
Hans Richter	Graham Hancock: "Fingerprints of the Gods"	p. 24-27
Benvenuto Andreat	Het Alfapunt - Een heuristische benadering van het golf/deeltjes- probleem	p. 28-36
Sjoerd L. Bonting	Verzoening	p. 37-43
Ben Crul	Beschouwingen over "Restvragen n.a.v. de kring over het procesdenken gehouden door ds. Julia van Rijn...	p. 44-51
Henk Hogeboom v.B.	Seksualiteit	p. 52-55
Henk Hogeboom v.B.	'Ketter' Kuitert	p. 56-58
Redactie	Pro-GAMMAatjes	p. 59-62

ISSN: 1570-0089

GAMMA is een uitgave van de Stichting Teilhard de Chardin. Deze Franse denker en mysticus ontwierp in zijn geschriften een optimistische visie op de evolutie, waarin de mens en zijn verantwoordelijkheid centraal staan.

**DE STICHTING TEILHARD DE CHARDIN
IS GERICHT OP ONZE TOEKOMST.
ZIJ STREEFT NAAR GROEI IN BEWUSTZIJN VAN DE WAARDEN
VAN DE MENS.
DIT VANUIT EEN EVOLUTIONAIRE BENADERING VAN DE
WERKELIJKHEID IN HAAR NATUURLIJK-HARMONISCHE,
HAAR RATIONEEL-WETENSCHAPPELIJKE EN HAAR SPIRITUEEL-
MYSTIEKE DIMENSIE.**

Raadgevend bestuur:

ir. Ben Crul (Whitehead-groep)
Wim van Eyden (Comparatieve Filosofie)
dr. Aad Fokker (NPB en Woodbrookers)
drs. Ko Kleisen (Whitehead-groep)
Marjorie Schreuder (Bahá'í)
Jan Snauwaert (Stichting Teilhard i.o.- België)
Leo Zonneveld (mondiale Teilhard-Trust)

Correspondenten:

dr. Benvenuto Andrean (voor Engeland en Italië)
Jan Snauwaert (voor België en Frankrijk)
Leo Zonneveld (voor het terrein van wetenschap en techniek wereldwijd)

Adres bestuur en redactie:

Stichting Teilhard de Chardin
t.a.v. Henk Hogeboom van Bugenum
Op de Wieken 5 - 1852 BS Heiloo
Tel. 072 - 5 33 26 90 - e-mail: sttdc@worldonline.nl
Internet: <http://www.worldonline.nl/~sttdc>

Abonnement op GAMMA

Voor Nederland: f 35,- m.i.v. jan. voor 6 nrs. (losse nrs. f 6,-) op rek.nr. 41 38 64 952
t.n.v. Stichting Teilhard de Chardin - Heiloo

Voor België: BF 720,-, m.i.v. jan. voor 6 nrs. (losse nrs. BF 125,-) op rek.nr.
103220076904 t.n.v. Jan Snauwaert, Bergerhout (Antwerpen)

ISSN: 1570-0089

Van de redactie

Op 10 oktober jl. hield onze Stichting met het adviserend bestuur een vergadering waarin enkele lijnen naar de toekomst werden uitgezet. Wij werden het erover eens, dat wij de lezers van ons blad de gelegenheid zouden moeten geven om zich ook actief in te zetten voor de doelstellingen, zoals die in het colofon zijn verwoord. Een Stichting beslist over het beleid in kleine kring, zij kent geen leden. Het nadeel daarvan is tweërlei. Enerzijds ontbreekt de mogelijkheid tot ruggespraak met mensen, die soortgelijke doelen nastreven al is het dan vanuit een iets andere optiek. Door onze jaarlijkse vergadering met het raadgevend bestuur hebben wij getracht dit nadeel enigszins te ondervangen. Anderzijds ontbreekt het de stichting aan inkomsten anders dan die uit de abonnementsgelden van ons blad. Tot dusverre was dit laatste geen probleem. Hoewel het elke twee maanden zestig pagina's dik verschijnt en - te oordelen naar uw reacties - de artikelen van inhoudelijk hoog niveau zijn en worden geapprecieerd, bleef de oplage relatief klein. Maar de contacten met andere organisaties nemen toe en er wordt van ons steeds meer informatie gevraagd. Het voordeel van onze kleine Stichting is dan weer, dat we zeer wendbaar zijn en snel daarop kunnen inspelen. U zult begrijpen, dat een en ander wel hogere kosten voor het aanmaken van folders, het versturen van brieven, de telefoon enz. enz. met zich mee brengt.

Om bovengenoemde twee nadelen op te heffen, hebben wij besloten dat iedereen die zich geïnteresseerd voelt onze doelen mee te helpen verwezenlijken vanaf een (voor de belasting aftrekbare) donatie van f 100,- per jaar in aanmerking komt voor het lidmaatschap van het 'Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'. U ontvangt daarvoor dan gratis het hele jaar ons blad *GAMMA* en desgewenst een uitnodiging voor de vergadering van ons raadgevend bestuur. Daarmee verhogen wij onze inkomsten en voor u de mogelijkheid van inspraak in ons beleid. De namen van al degenen, die vervolgens daadwerkelijk een rol in dit adviserend bestuur spelen, zullen in het colofon met hun denominatie of achtergrond worden vermeld.

Het adviserend bestuur heeft inmiddels ook kunnen kennismaken van de ingekomen videoband van het hoofdwerk van Teilhard *Le Phénomène Humain*. Het oordeel erover viel zeer positief uit ten aanzien van de tekst, maar de filmische verwerking ervan vond men te statisch en daardoor gedaeterd. Wellicht ligt hier een uitdaging voor onderwijsmensen in de creatieve vakken het beeld met video- of computertechniek te verlevendigen. Aan de Vereniging van Docenten Levensbeschouwelijke Vorming (VDLV) stuurden wij op haar verzoek een band met tekstboekje toe.

Uw reacties worden zoals altijd weer zeer op prijs gesteld.

In memoriam Sybout Jager

Gerrit Teule

Op 18 augustus 1998 overleed mijn vriend Sybout Jager. Hij was bezig met zijn 89-ste levensjaar, helemaal op zijn manier, opgewekt, nuchter, werklustig en met het volste vertrouwen in de toekomst, ook al zou hij die zelf niet meer meemaken.

Met Sybout had ik een speciale band. Samen schreven wij over de natuurkundige Jean Charon, hij in zijn boek *Wereld zonder grenzen* en ik in *De eeuwige dans*. We bestudeerden elkaars manuscripten. Samen publiceerden we bij dezelfde uitgeverij Servo. We wisselden stukken tekst uit en we voorzagen elkaar van nieuwe ideeetjes.

Ik ben nu 55 jaar en dat geeft dus een leeftijdsverschil met hem van 34 jaar, maar daar heb ik nooit iets van gemerkt. Zijn energie en werklust maskeerden zijn "ouderdom" geheel. Volgens zijn overtuiging is de onsterfelijke geest bezig met een evolutie, die begonnen is bij de oerknal en die door zal gaan tot aan het einde van de tijd. Verruiming en verdieping van het bewustzijn is het doel van en de motor achter deze evolutie, die begon met de vorming van het eerste waterstofatoompje en leidde via bacteriën en eencellige beestjes tot de fantastisch complexe structuren van het leven.

Zijn huidige leven zag hij als een bladzijde in dit eindeloze boek. Deze evolutie gaat gestaag door, ondanks allerlei tegenslagen en tijdelijke rampen. Sybout hield dit optimisme vol tot in zijn laatste uren. Hij zag de bewijzen ervan overal om hem heen. Bij de korte ziekte die hem velde zei hij nog dat er aan alles weliswaar een eind komt, maar dat dit einde meteen ook weer een nieuw begin is. Het uitkomen van de Russische vertaling van zijn levenswerk *Wereld zonder grenzen* heeft hij nog mogen meemaken. De Engelse versie is klaar, maar wacht nog op een uitgever.

Bij normale mensen zou ik zeggen: "Hij ruste in vrede". Maar bij Sybout Jager kunnen we eigenlijk maar één ding zeggen: "Sybout, ga door!"

LEZERS AAN HET WOORD -1

Bijna geruisloos,

temidden van het rusteloze gedruis van de twintigste eeuw:

- zappen - surfen op internet - racen - reizen -

ontvouwt zich iets nieuws, hier op aarde.

De meeste mensen merken het niet eens.

Ongrijpbaar, als een stille kracht, komen er nieuwe ideeën

tot leven in het menselijk bewustzijn.

Nee, niet bedacht - juist niet.

Meer zoals dwarrelende sneeuwvlokken in een stille winternacht.

En, zómaar iemand, waar ook ter wereld, heeft er iets van

opgevangen in een ogenblik van rust en meditatie.

Want de 'ruis' van het zorgvuldig getrainde westerse brein

overstemt effectief deze trillingen van liefde en vrede.

Het is er gewoon, ik weet niet hoe (gelukkig).

Het waait in de wind en ruist in de boomtoppen.

*Het straalt in het zonlicht wanneer water de vlekjes doet
schitteren.*

*Vogels en vlinders vliegen het en alle dieren weten ervan
(hoewel ze het natuurlijk niet 'beseffen').*

*Maar soms staat er iemand plotseling stil, als aan de grond
genageld, wanneer de werkelijkheid doorbreekt.*

Woordeloos en verwonderd is alles ineens duidelijk geworden.

De bovenstaande woorden schreef ik onlangs op, tijdens lucide momenten in een ziekteproces. En nu ik GAMMA voor het eerst heb ontvangen wil ik graag reageren op een passage op blz. 19 die bij mij even in het verkeerde keelgat schoot. "Een groot gedeelte van de New Age-aanhangers vlucht in de cultuur van het eigen lichaam, de alleen op zelfontplooiing of innerlijke rust gerichte stromingen". Eeuwen lang is de materie verguisd in onze cultuur, en onder materie moeten we natuurlijk het eerste denken aan ons eigen stoffelijke lichaam. "Het is in de convergentie van Geest en Materie dat het punt Omega zich voltrekt, zo lezen we in Teilhards briljante boek *The Heart of Matter* (is dit vertaald?). Zou het niet mogelijk kunnen zijn dat het de Materie (Mater-Matter) zelf is die de verworpen Hoeksteen is: Na jarenlange spirituele training van allerlei aard blijkt mij steeds duidelijker dat het Scala van de trillingen in ons eigen lichaam uiteindelijk tot besef leidt van de Werkelijkheid Immers ons lichaam is een onvoorstelbaar aggregaat van miljarden cellen en organen die schijnbaar moeiteloos hun natuurlijke gang gaan en zichzelf in stand houden. Deze intelligentie ligt vervat in de binnenwerelden, onze eigen onbewuste diepe stroomgebieden van de

roerselen die leven aan de Bron van de Schepping. Het is grappig te zien hoe er momenteel onder wetenschappers, met name natuurkundigen, scheikundigen; biologen en astronomen een nieuw besef groeit dat niet meer geococcupeerd is met het onderzoek naar de kleine details, maar veel meer systeemgericht is - en dat weet u ook. Zo schrijft Fritjof Capra in zijn laatste boek *The Web of Life* ergens: "*After all God is alive and well, hiding in matter*". Er worden veel boeken gepubliceerd; een van de beste vind ik Ken Wilbers *De Integratie van Wetenschap en Religie*.

Lichaamstaal als sleutel tot ontplooiing - niet als egotrip, verre van dat. Het is de ingang tot mystiek en intuïtie, transcendente wijsheid, alles ingebed in onszelf.... En wanneer wij onszelf beter leren kennen, is het dan juist niet mogelijk om veel zorgvuldiger met onze naasten om te gaan? *Hatta yoga* heeft mij ook geholpen, en meditatie. Ik heb enige jaren in Findhorn doorgebracht, in het noorden van Schotland. Het woord New Age durven ze nauwelijks meer te gebruiken vanwege alle ongewenste en negatieve uitwassen die om dat begrip heen ontstaan zijn. Maar daar is de echte 'New Age' levend en wel aanwezig, *Spirit and Matter* worden daar zorgvuldig geïntegreerd. Niet voor niets valt de Foundation nu als Non Governmental Organisation onder de Verenigde Naties.

Ik heb daar ook enige malen *teillardians* ontmoet, o.a. de briljante natuurkundige Claude Curling (Cambridge), die op onnavolgbare wijze en helemaal in de geest van Teilhard de verbinding legt tussen het Goddelijke in de Materie en onze menselijke bewustwording. In diezelfde tijd was ik lid van het Teilhard Centrum in Londen. Al jarenlang zie ik als grootste prioriteit voor onze westerse cultuur het besef en de integratie van die tweespalt in onszelf, die onze Ziel gescheiden houdt - ogenschijnlijk - van wie we denken te zijn.

Met allerbeste wensen en vriendelijke groet, *Evelyn E.M. Deurvorst*

Voor zover ons bekend is The Heart of Matter als vertaling van Le Coeur de La Matière niet in het Nederlands verschenen. De term 'Het Nieuwe Denken' (New Thought) gebruiken wij liever dan New Age, een stroming die we uitvoerig in GAMMA jrg. 3/nr.4 bespraken. In de bekritiseerde zin hierboven werd zeker ook niet iedereen over één kam geschoren. Er staat immers 'een groot deel vlucht' en is eenzijdig op lichaamscultuur gericht. We zijn het er volmaakt met Evelyn over eens, dat zelfkennis een voorwaarde is voor het goed (kunnen) omgaan met anderen. Maar... niet, dat zelfkennis alleen via meditatie tot stand komt. Voor ons geldt dat het verdiepen in de anderen, bezinning op (eventueel via meditatie) en uitvoering van onze sociale taak zeker daarnaast niet mogen ontbreken. Teilhard legt in al zijn werken de nadruk op de inspanning die we ons zouden moeten getroosten voor de ander. Wij hopen, dat dit ook uit ons blad duidelijk naar voren is gekomen (red)

LEZERS AAN HET WOORD - 2

Hallo Henk,

Hartelijk dank voor een zeer informatieve *GAMMA*. Ik heb je lezing in *GAMMA* 4 van de 5e jaargang met interesse gelezen en wil je mijn aantekeningen niet onthouden:

Religie en Wetenschap als Partners

Inderdaad. Je stelling is juist: Religie en wetenschap zijn partners. Meer nog: Religie en wetenschap zijn androgyn partners. De religie is de romantische, synthetische en vrouwelijke huwelijkspartner van de klassieke, analytische wetenschap. De synthese is duidelijk zichtbaar in je definitie van religie als uiting van verbondenzijn. De analyse is eveneens zichtbaar in je definitie van wetenschap, die oplossingen oplevert. Een oplossing is immers in deze betekenis een ontleding in factoren. Tot slot ben ik het helaas oneens met je bijvoeglijke naamwoord 'verantwoord'. Een groot aantal wetenschappers rekenen ook de onverantwoorde oplossingen tot de wetenschap. De wetenschap kent voor deze beoefenaars geen verantwoording: zij is absoluut neutraal. De wetenschap kent slechts de waarheid. Deze wetenschappers zadelen daarentegen de toepassing van de wetenschap (bijvoorbeeld de techniek) met de ethische verantwoording op.

Kafka

Ik lees in het boek van Kafka de existentiële onmacht van de dolende, onbegrepen mysticus. Wie geen mystieke ervaring ondergaat, kent deze onmacht alleen uit de literatuur. Gregor Samsa wordt na een mystieke ervaring (de 'metamorfose') niet verstaan door zijn omgeving. De mysticus is (althans in de westelijke wereld) een *outcast*. Tenslotte wordt hij met het vuilnis opgeruimd. Gregor Samsa is de Phaedrus uit het boek van Pirsig. Elke (levende) mysticus is: in de pre-Griekse, romantische samenleving een hoog geëerde en heilige sjamaan, in de na-Griekse, klassieke samenleving een *outcast* en storend element.

Ook de buitensluiting van Teilhard de Chardin door de Kerk valt in mijn ogen onder het *debuggen* (de 'ontkevering'), waarmee Kafka al jaren voor de computertechnologie het verwijderen van ongedierte heeft aangeduid. Voor de klassieke samenleving is slechts een dode mysticus acceptabel, zodat TdC pas na zijn dood mocht worden gepubliceerd. Misschien kom je op de index, als je dit publiceert!

De genen van onze noösfere

Tot slot nog een recent gedachte-experiment met betrekking tot de hominisatie aan het begin van de noösfere.

Leven betekent: (1) *metabolisme*, (2) *zelfherstellend vermogen* en (3) *replicatie*. (De volgende paragraaf kun je gewoon overslaan, als het te chemisch wordt:) Proteïnen, die uit (slechts) 20 verschillende aminozuren bestaan, verzorgen het metabolisme. De reproductie ligt in handen van de nucleïnezuuren (DNA en RNA),

gebundeld in chromosomen. DNA en RNA zijn opgebouwd uit lange ketens nucleotiden. Korte stukken DNA zijn genen, die elk een speciaal proteïne en het bijbehorende montageplan beschrijven. De nucleotiden bestaan uit een van de vijf bases G, A, C, T en U met de structuurversterkers suiker (S) en fosfaten (P). Drie aminozuren vormen samen een codon, bijvoorbeeld UAA, UAG en UGA. De ribosomen kunnen in totaal 64 codons (beschrijvende codes voor de opbouw van de cel) lezen.

De levende cellen zijn georganiseerd als een autofirma. De cel is de firma, de nucleus (kern) is de centrale en het cytoplasma de fabriek. De ribosomen zijn de monteurs in de fabriek. De mastertekening van de auto is het DNA. De detail- en montagetekeningen zijn de genen. De aminozuren vormen de losse onderdelen, die elk met een codon in de mastertekening van de auto worden geïdentificeerd. De map met de *masterdesigns* van alle producten van de firma zijn de chromosomen, die samen het waardevolste bezit van de firma vormen. Indien losse firma's zich aaneensluiten, ontstaat een heterogeen concern, dat met de verzamelde *masterdesigns* niet alleen auto's, maar bijvoorbeeld ook koelkasten en levensmiddelen produceert.

Een bekend paradigma luidt: het coderingssysteem moet reeds voor het begin van de bouw (min of meer optimaal) op de *masterdesigns* worden aangepast. Dit is duidelijk. Indien wij te weinig cijfers voor het nummersysteem reserveren, kunnen wij de complexe auto niet beschrijven en dus ook niet laten bouwen. Het nummersysteem hoeft echter niet optimaal te zijn, het mag ook overgedimensioneerd zijn.

Het geniale idee van Teilhard de Chardin is nu: de structuur van een optimaal nummersysteem omvat tevens in de kern reeds de nauwkeurige beschrijving van het eindproduct. De nadruk ligt hier op het woord 'optimaal'. Een dergelijke stelling is ook in de communicatietheorie bekend en luidt: een optimaal filter beschrijft in de kern reeds het te ontvangen signaal. Alleen het tijdstip van ontvangst is nog niet vastgelegd. Wie het doel (Omega) reeds tevoren in onze genen wil vastleggen, moet een optimale codering kiezen. Wie van de optimale codering afwijkt, laat een aantal variaties in het systeem toe. Heeft onze schepper het doel nu vastgelegd, of laat hij ons een (min of meer geringe) ruimte voor de vrije wil?

In de praktijk wordt een nummersysteem natuurlijk aangepast aan de groeiende complexiteit en de beschikbare hulpmiddelen. Zo is het aantal chromosomen in de natuur ook in de loop van de evolutie gegroeid. Het aantal aminozuren en codons is in de ons bekende levensomgeving nooit meer veranderd, maar wellicht hebben de dinosauriërs andere codons toegepast. In het aantal chromosomen is dus in elk geval na het fixeren van de codons een stukje vrije wil overgebleven. De chromosomen vormen na de codons de volgende hiërarchie in de codering van het leven.

Daaruit kan een derde stelling worden afgeleid: de vrije ruimte voor de evolutie wordt steeds in de hoogste coderingshiërarchie doorgegeven. De 64 chromosomen zijn voor de mens op dit moment vastgelegd en worden als statisch beschouwd. Daaruit volgt, dat de evolutie zich inmiddels op een ander niveau heeft begeven. Dit is onze taal. Tevens kunnen wij stelling 4 aflezen: de richting van de evolutie is afleesbaar uit de codewoorden, die op dit tijdstip statisch zijn geworden.

Dezelfde wetten, die in de biologie gelden, zijn ook van toepassing op ons primaire communicatiemiddel: de taal. Onze taal is eveneens hiërarchisch opgebouwd uit: letters, stamwoorden, woorden, zinnen, boeken, bibliotheken.

	Economisch model	Taalelement	Biologisch analogon
1	Cijfers in de identnummers	letter	bases (G,A,C,T,U)
2	Identnummer	stamwoord	codon (UAA, UAG enz.)
3	Detailtekening	woord	gen
4	Mastertekening	zin	DNA
5	Masterdesigns	boek	chromosomen (voor de mens: 64)
6	Concern	bibliotheek	het totale chromosomenbestand in de natuur

De kleinste, zinvolle informatieeenheid is het stamwoord, waaruit later door combinatie een groot aantal andere woorden wordt afgeleid. Uit de stamwoorden *bij*, *voor* en *beeld* kan men het woord bijvoorbeeld vormen. Stamwoorden hebben vanaf de dageraad van de evolutie dezelfde betekenis, terwijl de samengestelde woorden, zinnen en boeken aan een voortdurende verandering onderhevig zijn. Alleen de stamwoorden zijn inmiddels statisch geworden en beschrijven dus de genetische code en de richting van de hominisatie, zoals deze momenteel voor ons zichtbaar is. Op de grens van de biosfeer naar de noösfeer liggen de letter en het woord. In dit kader mogen wij het evangelie van Johannes wellicht letterlijk interpreteren:

*"In het begin was het woord en het woord was bij God, en **het woord was God**; Het was bij God in het begin. Alles is door Hem ontstaan; en zonder Hem is niets ontstaan. In wat bestond, was Hij het leven, en het Leven was het licht der mensen; Het Licht schijnt in de duisternis, maar de duisternis nam het niet aan."*

God was in de mystiek het woord en het licht der mensen in tegenstelling tot de duivelse duisternis. De romantische sjamanen hebben dit heilige inzicht gecodeerd in letters, woorden en tot boeken gecomponeerd. Johannes heeft het inzicht

nogmaals verwoord. Iedereen heeft het ooit gehoord en gelezen, maar wordt het wel begrepen?

De meeste analyses beginnen direct met de bijbelteksten in de boeken, maar er is nog een tussenstap in de stamwoorden aanwijsbaar, die wellicht licht werpt op de ontwikkeling van het religieuze besef, toen er nog geen diversiteit bestond. In de paradijselijke mythos waren de religies nog androgyn en verdraagzaam.

In het begin van de hominisatie, in de mythos, heeft elke letter een symbolische betekenis en is elk gesproken woord heilig. De stamwoorden worden uit heilige tekens (hiëroglyfen) samengesteld. Deze lettercombinaties en woorden vormen de codons voor onze noösfeer. Deze oerwoorden zijn krachtiger, maar ook onduidelijker dan de zinnen, boeken en bibliotheken, die tegenwoordig worden gecomponeerd. De kennis van de hiëroglyfen is grotendeels verloren gegaan. Vreemd genoeg zijn de brokstukken juist in het Nederlands vaak nog goed zichtbaar. De heilige tekens en woorden zijn vrijwel allemaal androgyn opgebouwd. De op blz. 11 volgende tabel bevat de mythische codes, die de elementaire begrippen goed en kwaad in diverse talen omschrijven. De manvrouwelijke elementen zijn in deze presentatie duidelijk zichtbaar. De stamwoorden worden soms door speelse lettercombinaties gevormd.

Nog een ander detail is mij opgevallen. De wisselwerking tussen de elementen vindt plaats door de uitwisseling van informatie. Opvallend is de afname van de kracht tussen de opeenvolgende hiërarchische lagen in de tabel. De nucleaire krachten tussen de nucleonen zijn zeer groot. De atomen zijn uiterst stabiel. De chemische krachten zijn al factoren kleiner. Met behulp van de anorganische chemie zijn alleen eenvoudige moleculen denkbaar. Slechts een klein spectrum in het periodieke systeem laat met nog veel geringere adhesieve krachten complexe ketens toe.

Met toenemende complexiteit neemt de samenhangende kracht enorm sterk af. De complexe systemen zijn uiterst gevoelig. De kracht van de stamwoorden is groter dan die van de moderne woorden. Wij mogen de macht van de stamwoorden niet onderschatten.

Stelling 5: Het krachtenveld van de samenhang neemt met de hiërarchie steeds sterk af. Er is dus sprake van een convergentie. De sterk afnemende kracht leidt tot de limiet in een eindpunt. Wegens de vrije parameter in de overgebleven genen (onze taal) is het eindpunt echter nog niet vastgelegd.

Positief element	Betekenis	Negatief element	Betekenis
Goed, good, gut			
God, Gott			
Jood, Juif, Jude	Uitverkorene	Goi	Niet-Jood
iota, Jod, 10	('ker n'), kleinste en 10e letter van het alfabet		
Dius-Pater	Iupiter, God van de stralende hemel	Duivel	
ius	bevel		
juist	goed	Euvel, evil, übel	slecht
Deus	(Licht-)God	Dis, Ditis	God van de onderwereld
Dies	Dag	Duister Noir	Nacht
Dio-(*)	Tweevoudig, androgyn		
Dios	van Zeus	Dus (-daimonia) Moira	On(-geluk) noodlot
dieu bien tien	God goed Goddelijk getal		
Diobolos	Door Zeus geworpen	Diabolos	Duivels
jofel	goed	sjofel (?)	Dus-jofel, armzalig
joviaal	tot Jupiter behorend		
Jehovah Jezus Christus	Manvrouwelijke, androgynenamen	Duivel, devil Teufel (Toifel)	Vrouwmannelijke, 'gynandro'-namen
Joy Joie	vreugde	kruis	symbool van de smart

Tot slot wens ik allen veel plezier met het doorwerken op deze materie, waarbij ook het schema op blz. 12 wordt betrokken.

Hans Richter, Backnang, Duitsland

fase		samenhang	
1	materie	de nucleaire kracht	fysica: nucleonen (atomen en elektronen)
2			anorganische chemie, eenvoudige moleculen
3		moleculaire krachten	organische chemie: reuzenmoleculen, suikers, aminozuren, ribosomen, proteïnen
4	biosfeer	de genen	vitalisatie: DNA, de celkem, reproductie eerste, primitieve levensvormen
5		chromosomen	biologische diversiteit: cellen, flora, fauna
6	noösfeer	letters, het woord, stamwoorden	hominisatie: de bewust levende mens, religieus besef, elementaire normen
7		de zin	religieuze diversiteit, geboden, wetboeken
8		de bibliotheek	filosofie, psychologie, literatuur, theater, marxisme, hindoeïsme, christendom, enz.
9		onbekend	<onbekend aantal tussenstappen>
10		 omega

Naschrift redactie: De passage in de Grote Winkler Prins, die in de bovengenoemde lezing wordt bekritiseerd, luidt letterlijk: "Men dient echter wetenschap in de eerste plaats te zien als een idee en als een onderneming van de menselijke geest, waarin hij zijn vrijheid door tucht en discipline verwerkelijkt door het stellen van telkens andere problemen en vraagstukken en het vinden van verantwoorde oplossingen in verband met zijn reeds verworven kennis van de werkelijkheid." Het is m.i. duidelijk dat 'verantwoord' betrekking heeft op de beschrijving van de weg, die voert naar de oplossing van het gestelde probleem. In de lezing werd ervan uitgegaan, dat het belangrijkste probleem, waartegenover zich de mensheid thans geplaatst ziet, het voortbestaan is van de menselijke soort. Aan dat vraagstuk zijn alle andere vraagstukken uit de aard der zaak ondergeschikt. In de vierde alinea wordt dan ook over 'onverdeelde' wetenschap gesproken en niet over wetenschappers', die dit kennelijk niet als hun probleem zien.

LEZERS AAN HET WOORD - 3

Beste Henk,

Datum van ontvangst: 05-10-1998

Ben zeer content met de plaatsing van m'n artikel en brief laatst. Ben benieuwd wat eventuele theologen onder de lezers van mijn kleine 'theologie' vinden. [...] Je redactionele ingrepen zijn praktisch altijd werkelijk verbeteringen, dat een en ander beter leesbaar is of anderszins. Echter deze keer had ik even zoiets van: oei... In het eerdere bijchrift, nl. bij een van de plaatjes, was noodzakelijk opgenomen 'conform de eenheid en richting van de werkelijkheid'. Nu staat er wat anders en filosofisch gezien is dat bijna catastrofaal. Want 'een bindend en richtinggevend concept' alleen is beslist niet voldoende. Dat kan ook nazisme zijn namelijk, of scientologie, de leer van Moon, *whatever*. Gelukkig gaat het in de tekst zelf wel goed. Tja, waarschijnlijk is het betreffende zinnetje gesneuveld vanwege ruimtegebrek onder aan pagina 36 en is daardoor de nieuwe formulering wat ongelukkig uitgevallen. Misschien reageer ik ook een beetje overgevoelig hier, maar dat heeft dan te maken met een nieuw artikel dat in de maak is en dat juist ook gaat over die relatie tussen 'bindend en richtinggevend' en 'conform de eenheid en richting van de werkelijkheid'. (ingekort, red.)

Arnhem, september 1998, *Benedict Broere*

Naschrift redactie: Sorry, het moet inderdaad door ruimtegebrek zijn gekomen, dat de laatste zin onder de afbeelding op blz. 36 werd ingekort. We hopen, dat bovenstaande rectificatie ertoe leidt, dat het volgende stuk van Benedict Broere met alle aandacht voor deze inderdaad belangrijke aanvulling in zijn betoog zal worden gelezen. Ook de afbeelding zelf moest worden verkleind, hetgeen tot een duidelijke vermindering van kwaliteit heeft geleid. Jammer. Prettig daarentegen is, dat o.a. zijn als brief opgenomen stuk "Er zij licht..." (blz. 2) grotendeels in het blad Berichten en Belangen van de Vereniging van Docenten Levensbeschouwing nr. 207 is overgenomen om zo de aandacht op onze stichting en haar blad te vestigen. Benedict doet ons in de rest van zijn brief een aantal suggesties aan de hand om meer bekendheid aan GAMMA te geven. De redactie zal daarvan dankbaar gebruik maken. Beseffend, dat meer reclame ook meer geld kost, stelt hij tevens voor de abonnementsprijs ervan te verhogen. Wij hebben in de vergadering van 10 oktober voor een andere weg gekozen om wat ruimere middelen hiervoor te verkrijgen. U leest hierover op blz. 3.

GROEIEND MONDIAAL BEWUSTZIJN IN DE DERDE WERELD

Gerrit Huizer

**If the world
were a global village of 100
people 70 of them would be unable
to read, and only 1 would have a college
education. Over 50 would be suffering from
malnutrition, over 80 would live in what we call
substandard housing. If the world were a global village
of 100 residents, 6 of them would be Americans. These 6
would have half the village's entire income; and the
other 94 would exist on the other half. How would the
wealthy 6 live "in peace" with their neighbours? Surely
they would be driven to arm themselves against
the other 94 ... perhaps even to spend, as we
do, more per person on military defense
than the total per person income
of the others.¹**

Or voici que par la voie profonde des accroissements économiques et des soulèvements populaires, l'élément négligé commence à faire invasion dans le domaine des expériences majeures et à se tailler une place devant la Science.²

Het door Benedict Broere in het augustusnummer van *GAMMA* besproken 'verontrustende' boek *Botsende Beschavingen* van Samuel Huntington zou in een breder, wijder, perspectief (van Omega?) minder verontrustend kunnen zijn. Dit bredere perspectief wordt gevormd door de ontwikkelingen die onder de term globalisering (van boven af) of mondialisering samengevat en deels ook doelbewust bevorderd worden. Enerzijds leiden die tot grote divergenties en discrepanties, zoals boven plastisch weergegeven, maar anderzijds roepen zij juist ook convergerende processen op en een aanzet tot wat 'globalisering van onder op' genoemd zou kunnen worden en door Teilhard als '*soulèvements populaires*' gesignaleerd. Dit zou te zien zijn in het groeiende verzet, dat overal ter wereld de kop begint op te steken, tegen het neoliberalistische globaliseringsmodel dat vooral vanuit de VS gepropageerd wordt en waar ook Huntington een spreekbuis van is, evenals trouwens Fukuyama. Het is niet toevallig dat de eerste publicaties van hun provocerende ideeën verschenen in *Foreign Affairs*, de spreekbuis van de *Council on Foreign Relations* die in de VS de belangrijkste beleidsbeïnvloedende denktank is van hetgeen de socioloog C. Wright Mills in 1965 al als de '*power elite*' analyseerde. Zijn de bij deze elite horende intellectuelen als Huntington en

Fukuyama eropuit de convergentiepogingen onder de meerderheid van de mensheid (de zogenaamde Derde Wereld), enigszins bedreigend voor het neo-liberale model, door hun theorieën te dwarsbomen?

Deze convergentiepogingen waren in de jaren zestig en in het begin van de jaren zeventig op gang gekomen onder de talloze gedekoloniserende landen die zich toen steeds meer als Derde Wereld gingen profileren na en naast de Eerste (Westerse, kapitalistische) en daarop reagerende Tweede (socialistische) Wereld. De Derde Wereld kreeg invloed door het ontstaan van de Beweging van de zogenaamde Niet-gebonden Landen (*Non-aligned movement*) die in de VN niet zonder succes actief was voor een Nieuwe Internationale Economische Orde. Ook de OPEC en andere grondstoflandkartels waren een uiting van deze beweging. *Self-reliance* (Nyerere) en Bevrijding (vooral bekend door de bevrijdingstheologen Gustavo Gutierrez en Leonardo Boff) waren de inspirerende principes.³

Onder veel van mijn niet-westerse collega's en vrienden schijnt momenteel steeds meer de mening post te vatten dat sinds de Oost-West (Tweede Wereld-Eerste Wereld) tegenstelling verdwenen is, en daarmee het risico voor het Westen van op grotere gelijkheid gerichte sociale hervormingen in Derde-Wereldlanden, de bereidheid tot echt mondiaal denken en een serieuze Noord-Zuid-dialoog sterk verminderd is. De gewelddadige en in de westerse pers praktisch genegeerde Amerikaanse invasie in december 1989 in Panama (schatting 2000 doden onder de burgerbevolking) en later de al te overdadig en eenzijdig gepubliceerde ingreep in Irak wordt door niet weinigen in de Derde Wereld gezien als het begin van een meer openlijke Noord-Zuid-confrontatie. Hieraan wordt helaas voeding gegeven door die theoretische beschouwing over een mogelijk conflict tussen de Westerse en andere beschavingen in eerste versie door Samuel Huntington van Harvard's Centre for International Affairs gelanceerd in zijn artikel '*The clash of civilizations?*' in *Foreign Affairs* in 1993.⁴ Dit artikel werd in verkorte vorm, evenals de inmiddels achterhaalde intellectuele proefballon van Fukuyama over 'het einde van de geschiedenis', overgenomen door bijna alle gezaghebbende Europese kranten. Nu mondiaal gezien het conflict tussen ideologieën van de baan is (volgens Huntington) zou een mogelijk conflict tussen civilisaties, vooral tussen *the West* en *the Rest* aan de orde komen als aanleiding om, zoals hij in dat artikel zegt 'de vermindering van de bewapening af te remmen'. Er zou naar de krachten achter de mondiale tweespalt, die voor het Westen, vooral de VS, voordelig schijnt te zijn, zorgvuldig onderzoek gedaan moeten worden mede om ze in hun historische context en evolutionair perspectief te plaatsen.

Globalisering vanuit het Westen

1992 was het jaar dat we met festiviteiten en manifestaties geconfronteerd werden om te herdenken dat 5 eeuwen eerder een groep Europese avonturiers onder leiding van de Genoëse zeevaarder Columbus op de stranden van een van de Caribische eilanden ontdekt werd door de inheemse bevolking en gastvrij

ontvangen. Deze ontdekking had in wat toen de Nieuwe Wereld genoemd werd als nasleep een menselijke en ecologische ravage die door de antropoloog Eric Wolf in zijn boek *Europe and the Peoples without History* (1982) gekenmerkt werd als 'het grote sterven': in de eerste honderd jaar na 1492 daalde de bevolking van het Amerikaanse continent van ongeveer 100 miljoen naar 10-12 miljoen, letterlijk een decimering. En de door de eerste indringers bloemrijk beschreven oerwouden en beplantingen verdwenen snel om gebruikt te worden voor massale goud- en zilverwinning en vooral suiker- en andere plantages. Na de decimering van de bevolking op dat continent werden arbeidskrachten (slaven) uit Afrika aangevoerd voor de mijnen en plantages, hetgeen onder andere de West-Indische Compagnie na het veroveren van de Spaanse Zilvervloot de bloeiende driehoekshandel Holland, Afrikaanse kusten (waar toentertijd betrekkelijke hoge beschavingen bestonden in Benin en Angola) en Zuid-Amerika opleverde. Recife in Brazilië (een aantal decennia onder Hollands bewind) en Curaçao waren de grote slavenmarkten.

Afrika en Azië waren al bij het globaliseringsproces betrokken na de 'ontdekking' van Afrika voorbij de (ironisch?) Kaap de Goede Hoop en het Verre Oosten in 1498 door de Portugese zeevaarder Vasco da Gama. Beide 'ontdekkingen' waren het begin van wat de Amerikaanse socioloog Wallerstein het 'wereldsysteem' noemde. Zijn historische studies kennen daarin vooral Holland een grote rol toe. Dit wordt ook gedaan in sommige van de eerste duidelijke analyses van wat nu globalisering genoemd wordt, namelijk in die door Karl Marx, van wie een aantal voorspellingen tegenwoordig in liberale bladen als *Financial Times* weer serieus genomen worden (zoals in de column van Edward Mortimer 'Global Gloom', FT 25/3/98).

Het is goed in dit verband even stil te staan bij Marshall Berman's boek *All that is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*, waarin hij Baudelaire, Marx en Goethe opvoert als de eerste duidelijk uitgesproken woordvoerders van de in de afgelopen eeuwen opgekomen en nu wereldwijd verspreide moderniteit. Ter illustratie haalt hij van Marx een citaat aan uit het *Communistisch Manifest* (1848), waar ook de bovengenoemde column in *Financial Times* naar verwijst.

"De voortdurende omwenteling der productie, de onafgebroken verstoring van alle maatschappelijke toestanden, de eeuwige onzekerheid en beweging onderscheiden het bourgeoisietijdperk van alle andere. Alle vaste, ingeroeste verhoudingen met hun nasleep van traditionele, eerwaardige voorstellingen en opvattingen vergaan, alle nieuw gevormde verouderen voordat zij kunnen verstenen. Al het feodale en vaststaande vervluchtigt, al het heilige wordt ontwijd en de mensen zijn eindelijk gedwongen hun plaats in het leven, hun wederzijdse betrekkingen met nuchtere ogen te beschouwen."

In de oorspronkelijke tekst vervolgt dat *Manifest* met wat voor de huidige globaliseringsdiscussie zeer toepasselijk lijkt:

"De behoefte aan een steeds uitgebreider afzet voor haar producten jaagt de bourgeoisie *over heel de aardbol*. Overal moet zij zich indringen, overal ontginnen, overal connecties aanknopen. De bourgeoisie heeft door haar exploitatie van de wereldmarkt de productie en consumptie van alle landen *kosmopolitisch* gemaakt. (cursief G.H.)"

Dat dit proces ongestoord via de 'onzichtbare hand' van de 'vrije markt' nog eens enkele decennia zal kunnen voortgaan lijkt steeds twijfelachtiger, zoals Mortimer in die column stelt. Het schijnt een van de meest naïeve utopieën te zijn die achter de idee van het 'einde van de ideologieën' zitten. Onderlinge strijd, fundamentalismen (islam, hindoe, christelijk enz.) en de vluchtelingenstromen die in het Zuiden op gang zullen komen, zullen het rijke Noorden/Westen niet onaangestast laten. De huidige mondiale apartheid is nog moeilijker te handhaven dan die in Zuid-Afrika. Waarom zou er niet op even vreedzame wijze een einde aan kunnen komen vanuit de mensen van goeden wille? En is er niet een convergentietendens op gang gekomen om deze groeiende tegenstelling te corrigeren? Het is niet toevallig dat de weinige Derde-Wereld-auteurs die zich met de visies op het wereldgebeuren van Teilhard de Chardin hebben bezig gehouden, zoals Leopold Sedar Senghor, deze visies en die van Karl Marx als elkaar aanvullend en voltooiend zien.⁶

Een van de wereldwijd verspreide bewegingen, die onder anderen door Marx geconcipieerd werden, was die voor herverdeling van grootgrondbezit waar dit door feodale of koloniale heersers aan de boerenbevolking was opgelegd. Opgelegd grootgrondbezit was meestal de duidelijkste aanleiding voor het antikoloniale verzet dat vooral vanuit de boerenbevolking gevoerd werd zoals in China, Indonesië, Kenya, Vietnam, Algerije, Angola, Mozambique en meest recentelijk Zimbabwe. De strijd tegen grootgrondbezit en voor behoud van inheemse kleinlandbouw vond echter niet alleen in een antikoloniaal kader plaats, maar ook als reactie op allerlei latere pogingen grootschalige kapitalistische landbouw in te voeren onder het motto 'ontwikkeling'. Aangezien zulke 'ontwikkeling' veelal door de staat en de nationale en internationale ontwikkelingsinstellingen en multinationale ondernemingen werd gestimuleerd, moesten de opkomende protestbewegingen van boeren of inheemse volken zich tot op de huidige dag tegen grote overmacht en vaak ook gewelddadige onderdrukking verzetten in landen als Brazilië, Guatemala, El Salvador, Indonesië en de Filipijnen.⁷ Enkele van die bewegingen hebben spectaculaire successen geboekt, zoals de boerenorganisaties geleid door Emiliano Zapata in de Mexicaanse

revolutie (1910-1919) en de Chinese boerenrevolutie onder Mao Ze Dong (1926-1949).

Voor de Chinese revolutie heeft aan herverdeling van grootgrondbezit als strategie voor een duurzaam landbouw- en ontwikkelingsbeleid wereldwijd een sterke stimulans gegeven. Landen als Japan, Taiwan en Zuid-Korea, die na China ook een radicale landhervorming doorvoerden om het communisme de wind uit de zeilen te nemen, hebben er voor een deel hun groeiende interne markt en zo hun succesvolle industrialisering aan te danken. De FAO heeft vanaf haar *World Land Reform Conference* in 1966 in Rome gepoogd deze voorbeelden voor herverdeling van grootgrondbezit elders te doen volgen als aanzet voor effectieve rurale ontwikkeling. Dit streven is echter vastgelopen op de onwil van Westerse landen om zulke radicale herverdelingsprogramma's te steunen. Die mikten op een proces van geleidelijke stapsgewijze ontwikkeling van boven af in het belang van productie voor de 'wereldmarkt'. In een volgend artikel zou ik dieper in kunnen gaan op de landhervormingsbeweging als '*soulèvement populaire*', waar ik jarenlang in VN-verband bij betrokken ben geweest.

Als reactie op de herverdeling die China als eerste - en grote - Derde-Wereldland op de weg van socialistische hervormingen zette, initieerde president Truman in 1949 een '*bold new programme*' van technische hulp aan wat hij toen noemde 'onderontwikkelde gebieden', in de hoop daarmee het ontstaan van soortgelijke radicale veranderingen elders te kunnen voorkomen. Dit ook vanuit de *Council on Foreign Relations* gesponsorde programma heeft in de jaren vijftig een duidelijke vorm gekregen als ontwikkelingsmodel door het werk van Walt Rostow, die in 1960 zijn *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto* publiceerde, met steun, zoals hij zelf aangeeft in een biografisch artikel, van de CIA. Dit model heeft sindsdien als de zogenaamde moderniseringstheorie gediend tot voorbeeld voor de programma's van bijna alle ontwikkelingsinspanningen die vanuit de rijke landen ondernomen werden. Dit model leidde echter mondiaal tot verdere divergentie, die echter dialectisch gezien weer convergerende krachten opriep, zoals de '*soulèvements populaires*'.

Globalisering van tegenstellingen

Voor de aanleiding van de thans weer opkomende economische crisis is een grote vraag wat de Westerse regeringen, bedrijven, banken en ontwikkelingsinstellingen als Wereldbank en IMF met de (nog) gangbare moderniserende 'ontwikkelingsstrategie van nog meer produceren tegen steeds lagere prijzen voor de 'wereldmarkt' voorhebben. Hoewel economische expansie, groei en materieel gewin voor het kleine Westerse deel van de wereldbevolking grote vooruitgang en welvaart gebracht hebben, beginnen - mede onder invloed van de ecologische beperkingen van dit ontwikkelingsmodel? - deze trends en de achterliggende motieven ter discussie gesteld te worden vanuit veel basisgroepen ook in de rijke landen. Het luisteren naar wat er werkelijk onder grote sectoren van de mensheid

leeft (80% leeft in de Derde Wereld) wordt ons echter door de Westerse media - lijkt wel - systematisch bemoeilijkt. Zo kunnen wij ook nauwelijks van de 'stille kracht' der mensheid en de vaak daarachter liggende holistische leef- en denkwijzen kennis nemen die het passieve of actieve verzet inspireerden (zoals o.a. Leopold Senghor dat voor Afrika wist uit te drukken). Dit ondanks (of dankzij?) het feit dat de Westerse media inmiddels in alle uithoeken van de wereld zijn doorgedrongen en van de mensheid pretenderen een *global village* gemaakt te hebben. Dit is echter een proces dat vanuit de Westerse machtselites gemanipuleerd wordt en dat gekarakteriseerd kan worden als 'globalisering van bovenaf', die in plaats van een 'dorpsgemeenschap' overal diepe maatschappelijke tegenstellingen bevordert. Gelukkig blijkt onder deelnemers van veel basisbewegingen en groeperingen in de hele wereld een soort mondiaal bewustzijn te groeien dat gekarakteriseerd zou kunnen worden door de term 'globalisering van onderop' als tegenhanger van die 'globalisering van bovenaf'.

In discussies met zulke basisgroepen in Derde-Wereldlanden over de mondiale veranderingsprocessen wordt door hen de nadruk gelegd op het bredere structurele kader van de nog steeds - en juist ook na de opheffing van de Oost-West-tegenstelling - verder groeiende Noord-Zuid-discrepantie. Deze verdere wangroei blijkt o.a. uit het meest recente door de Verenigde Naties (UNDP) uitgebrachte *Human Development Report 1998* dat aangeeft dat de mondiale tegenstelling rijk-arm de afgelopen dertig jaar verdubbeld is. Fukuyama's stellingname dat economische liberalisering tot spreiding van welvaart en grotere kansen voor democratie leidt, wordt door deze feiten weerlegd. Dit en de andere minder recente VN-rapporten bevestigen het opvallend weinig bekende rapport *Global 2000* (in 1980 aan de toenmalige president Carter uitgebracht over de milieuproblematiek). Hierin werden reeds globale cijfers gegeven over hoe de verhoudingen tussen arm en rijk er in het jaar 2000 bij benadering uit zouden zien. Wij Westerlingen, ongeveer 10% van de wereldbevolking, levend in de Verenigde Staten (5%) en West-Europa (5%) zullen dan samen over ongeveer 60% van de wereldrijdommen beschikken. De 10% die in Japan en Oost-Europa woont, gebruikt ook nog eens 20%. De resterende 20% van 's werelds rijkdommen moet dan verdeeld worden onder 80% van de wereldbevolking die in de zogenaamde Derde Wereld leeft, waar zij dan bovendien nog weer zeer ongelijk verdeeld worden tussen weinig rijken en vele 'armen'. Omgerekend betekent dit dat de gemiddelde Westerling per hoofd 24-maal zoveel gebruikt van wat de aarde opbrengt als de 80% van zijn/haar medemensen in de Derde Wereld. Veel cijfers uit 1980 blijken inmiddels al achterhaald en het ziet ernaar uit dat deze onevenwichtige verdeling van 's werelds goederen en middelen verder zal verslechteren zoals door het recente UNDP-rapport wordt bevestigd. Dat wil zeggen dat zij nog onrechtvaardiger zal worden naarmate zij die al veel hebben in koopkracht blijven groeien - al is het maar twee of drie procent per jaar - in wezen uiteindelijk ten koste van de zeer vele minderbedeelden.

Globalisering van onder op?

Binnen sommige kerkelijke kringen werd deze radicale ongelijkheidsproblematiek reeds vroeg gesignaleerd. Zo zegt een Herderlijk Schrijven van bisschoppen en priesters uit het Noord-Oosten van Brazilië in 1973, getiteld: 'Ik hoorde de klachten van mijn volk':

"Het historische proces van de klassenmaatschappij en de kapitalistische overheersing leiden onherroepelijk tot de klassenstrijd. Hoewel dit feit elke dag duidelijker wordt, wordt deze confrontatie door de onderdrukker geloofend, maar hun afwijzing is juist ook een bevestiging. De onderdrukte arbeidsmassa's, landarbeiders en talrijke gelegenheidsarbeiders worden zich hiervan bewust en krijgen gedeeltelijk een nieuw bevrijdend bewustzijn. De overheerste klasse heeft geen andere uitweg om zich te bevrijden dan die zij reeds is begonnen via de lange, moeilijke weg van de socialisering van de productiemiddelen."

Is juist het hardnekkig vasthouden aan bestaande politiek-economische belangen door het Westen de sterkste aanleiding tot groei van zo'n bevrijdend bewustzijn in Derde-Wereldlanden? Is het in de historie niet talloze malen gebleken dat aanhoudende onderdrukking en uitbuiting tenslotte de gefrustreerde massa's tot revolutionaire participatie drijft? Zelfs Robert MacNamara (in zijn rede in 1972 als directeur van de Wereldbank) zag zo iets duidelijk als hij uitspreekt:

"Wanneer het aantal zeer bevoorrechten zeer gering en het aantal wanhopig armen groot is - en wanneer de kloof tussen hen eerder breder dan smaller wordt - is het slechts een kwestie van tijd voor er een definitieve keuze gemaakt moet worden tussen de politieke kosten van hervorming en de politieke risico's van opstand. 'Te weinig en te laat' is in de geschiedenis het meest voorkomende grafschrift van politieke regimes die zijn gestruikeld over de eisen van landloze, werkloze, stem-rechtloze en wanhopige mensen."⁸

In de Derde Wereld waren tallozen geneigd vraagtekens te zetten bij zulke uitspraken van Westerse ontwikkelingsmanagers. Waarom praatte men wel over de 'armsten der armen' en zelfs over landhervorming, waarmee deze categorie effectief te helpen zou zijn, maar gaf men in feite geen kredieten voor landhervorming, maar - zoals de Wereldbank - bijna uitsluitend voor het soort programma's als irrigatie en infrastructuurwerken die vaak juist tot een grotere polarisatie leidden tussen arm en rijk?

Behalve binnen sommige VN-organisaties en de kerken begint de noodzaak van een ontwikkelingsmodel dat de polarisatie rijk-arm en hoog oplopende conflicten kan voorkomen of oplossen, ook door te dringen bij een aantal sinds de jaren zeventig ontstane niet-gouvernementele organisaties (NGO's) die zich met volksparticipatie bezighouden. David Korten, die jarenlang in dienst van USAID en de Ford Foundation heeft gewerkt en steeds meer noodzaak van 'people-centred development' inzag en dit ook ging ondersteunen, beschrijft in een recent boek zijn proces van desillusie over de toepasbaarheid van het Westerse ontwikkelingsmodel. Gedeeltelijk als gevolg van een intensieve brainstormings-bijeenkomst van NGO's in 1993 in Baguio, Filippijnen over economie, ecologie en spiritualiteit concludeerde hij:

*"Development as we understood it thirty years ago, and as it is to this day vigorously promoted by the World Bank, the IMF, the Bush administration, and most of the world's powerful economic institutions, isn't working for the majority of humanity. And the roots of the problem are not found among the poor of the 'underdeveloped' world. They are found in the countries that set global standards for wasteful extravagance and dominate the global policies that are leading our world to social and ecological self-destruction."*⁹

Een recente spectaculaire '*soulèvement populaire*' tegen zulke ontwikkeling die gepaard gaat met grootschalige privatisering en landontvreemding en -misbruik is de Zapatistabeweging in Mexico, door Korten¹⁰ de 'eerste revolutie van de 21e eeuw' genoemd en een teken van een '*awakened civil society*'. De verzetstrijders waren Maya-Indiaanse boeren uit de zuidelijke staat Chiapas die voorheen met onwaarschijnlijk geduld en tolerantie tientallen jaren vreedzaam actie hadden gevoerd voor verbetering in hun lot en behoud van hun land. Sinds 1 januari 1994 is deze beweging spectaculair op gang gekomen als reactie op NAFTA, het Noord-Amerikaanse Vrijhandels-Verdrag. Onderdelen daarvan waren het privatiseren van gemeenschapsgronden. De leider van deze verzetsbeweging, subcommandant Marcos, heeft zich laten inspireren door de oude traditioneel-spirituele gids die Antonio genoemd wordt. Naar de tradities van de Maya's heeft grond een geestelijke dimensie. Bergen en dalen worden dan ook behandeld als entiteiten die gerespecteerd en vereerd moeten worden. Moeder Aarde is de voedster van allen en als zodanig niet te privatiseren en te verhandelen. Bij het ontginnen, zaaien, oogsten en ook het omhakken van bomen, als dat nodig is, horen rituelen die tot het begin van onze jaartelling teruggaan. Iedere familie heeft recht op een gedeelte van het land om in de levensbehoeften te voorzien. Dit zijn geheiligde principes, waar nu door de 'vrije markt' vaak gewelddadig overheen gewalst wordt, zodat openlijk verzet onvermijdelijk werd. De lokale bisschop Mgr. Samuel Ruiz bleek

veel begrip te hebben voor deze opvattingen. Hij probeert tussen de Zapatistas en de regering te bemiddelen.

In juli/augustus 1996 werd door de Zapatistas in Chiapas een 'Intercontinentale Ontmoeting vóór de Mensheid en tégen het Neo-liberalisme' georganiseerd waar honderden vertegenwoordigers van boerenbewegingen, milieu-actiegroepen, mensenrechtenorganisaties en andere NGO's en basisgroepen uit vele landen voor overleg en uitwisseling aanwezig waren. Een duidelijke poging tot 'globalisering van onderop' door het sluiten van allianties tussen zulke groepen. In een korte redevoering tijdens deze Intercontinentale Ontmoeting zei subcommandant Marcos dat het 'neo-zapatisme' niet alleen in Mexico bestaat maar overal waar grote bevolkingsgroepen gemarginaliseerd, uitgesloten en 'vergeten' worden omdat ze geen koopkracht hebben of niet produceren voor de 'wereldmarkt'. Het bleek mij op die bijeenkomsten dat er onder het zeer gevarieerde gezelschap ondanks bepaalde onderlinge tegenstellingen een grote overeenstemming bestond over het feit dat het huidige door de neo-liberalistische ideologie geïnspireerde ontwikkelingsmodel van een vrije markt door velen als mens- en milieuvijandig gezien wordt. Dit model zal vrij radicaal bijgesteld moeten worden om de overlevingskansen voor de mensheid ook in de toekomst te garanderen en om de gevolgen van de groeiende tegenstellingen tussen rijk en arm niet geheel uit de hand te laten lopen.

Hoewel het werk van Teilhard op deze Intercontinentale Ontmoeting bij mijn weten niet expliciet aan de orde kwam, was er een duidelijke convergentie van ideeën over de (betere) toekomst voor de mensheid in de zin zoals die door Teilhard voorzien werd: "*découverte du sens humain, gauchement exprimé dans l'éveil démocratique des masses*".¹¹ Het is alsof Teilhard voorvoelde dat de massale emancipatorische en bevrijdingsbewegingen die her en der in de wereld ontstonden zouden gaan convergeren in de richting van de verheffing van de mensheid als geheel. Voor steeds meer Westerlingen die ook in deze richting denken wordt het duidelijker dat er veel geleerd kan worden van de spiritualiteit en 'stille kracht' die er onder de mensheid, vooral in de Derde Wereld, leeft.¹²

Noten

1. Uit: *Fellowship* magazine (of the Fellowship of Reconciliation) February 1974.
2. Pierre Teilhard de Chardin *L'Énergie Humaine*. Paris: Ed. du Seuil, 1962, p. 144.
3. Zie hierover G. Huizer, "Toekomst: Westen, Oosten, Derde Wereld" in S.L. Bonting red., *Evolutie en Scheppingsgeloof*. Baarn: Ambo, 1978.
4. Samuel P. Huntington, 'The clash of civilizations?'. *Foreign Affairs*, 27, no. 2, Summer 1993.

5. Marshall Berman, *All that is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*. London: Verso, 1983, p. 95. (Ned. vert. citaat: Communistisch Manifest, Uitg. Pegasus, 1977, p. 44).
6. Leopold Sedar Senghor "Pierre Teilhard de Chardin en de Afrikaanse Politiek" in M. Barthelemy Madaule c.s. *Sociale Politiek in de Wereldbeschouwing van Teilhard de Chardin*. Utrecht: Het Spectrum, 1968. pp. 25 en 46.
7. G. Huizer, *Peasant Rebellion in Latin America*. Harmondsworth: Penguin Books, 1973, id., *Peasant Movements and their Counterforces in S.E. Asia*. N. Dehli: Marwah Publ., 1980.
8. Robert McNamara, *Honderd Landen. Twee Miljard Mensen*. Amsterdam: Keesing, 1973, pp. 95-96.
9. David Korten, *When Corporations Rule the World*. London: Earthscan Publications, 1995, pp. 7-8.
10. Ibid., pp. 93-94.
11. P. Teilhard de Chardin, op. cit., p. 212.
12. Zie ook: G. Huizer, *Leren van de Derde Wereld. Crisis als Uitdaging*. Kampen: Kok-Agora, 1992.

Graham Hancock "Fingerprints of the Gods"

ISBN 07493 14540 , 1995

Hans Richter

De tekenen van een naderend einde van de huidige samenleving verdichten zich. Voor sommigen ligt het einde in een roemloze ondergang als gevolg van een nucleaire catastrofe na een oorlog of een explosierende reactor, een thermische collaps van ons klimaat of een wereldwijde hongersnood. Anderen geloven in navolging van Teilhard de Chardin in een revolutionaire ontwikkeling van de samenleving tot samenwerking. Er is echter een derde weg denkbaar, die een nieuw begin voor de mensheid na een catastrofe op wereldschaal inluidt. Deze situatie is kennelijk niet nieuw en dus een studie waard.

In de loop van de geschiedenis zijn talloze beschrijvingen van wereldwijde catastrofes verschenen. Deels zijn het eeuwenoude, eerbiedwaardige documenten, zoals de Bijbel en de Veda's, deels nauwkeurige, beklemmende beschrijvingen van het einde der tijden uit niet-religieuze bron. Een bekend voorbeeld uit de jongste tijd is het boek van de Amerikaan Edward Cayce uit 1934, waarin deze een ompoling van de aardas rond het einde van deze eeuw heeft voorspeld. Hij voorziet reusachtige overstromingen, waardoor hele stukken van Amerika en Japan onder water verdwijnen.

Graham Hancock heeft veel van deze apocalyptische verhalen bestudeerd en komt in zijn boek *Fingerprints of the Gods* (1995) tot de conclusie, dat ze op een gemeenschappelijke oude kern berusten. Ze beschrijven de apocalyptische catastrofes meestal als het omkiepen van de aardas, waardoor de poolgebieden verschuiven en de sterren schijnbaar van de hemel vallen. Al voor de door Cayce voorspelde ompoling zijn er dergelijke catastrofes geweest. Ze kunnen ook op andere planeten in de buurt van de aarde, zoals bijvoorbeeld Mars, met tussenpozen van duizenden jaren optreden.

Verplaatsing van de aardas door ijsmassa's aan de zuidpool?

Bij een ompoling verplaatsen zich echter niet de rotatieas en het magneetveld van de aarde. De rotatie van onze planeet verleent onze aarde als gyroscoop een ongelofelijk stabiele positie. De kernrotatie en het daarmee verbonden magneetveld zullen dus niet zo snel veranderen. De buitenste aardschil is echter via een relatief zachte en meegevende schil (*astenosfeer* genaamd) met de vloeibare magmakern verbonden. Een relatief geringe kracht is al in staat de buitenste schil over deze *astenosfeer* te verschuiven. Momenteel stabiliseert het enorme bergmassief van de Himalaya de aardse gyroscoop. Het zwaarste gedeelte van de aardschil verplaatst zich immers bij voorkeur naar de plaats, waar de omloopsnelheid de hoogste waarde bereikt, en dat is ongeveer de evenaar. De massieve gebergten bevinden zich dus in de tropen. De omvang van de gebergten verandert in de loop van miljoenen jaren uiterst langzaam en zo kan men van mening zijn, dat het zo'n vaart met de ondergang van de beschaving niet kan lopen. Aan de zuidpool groeit

echter een berg met gigantische afmetingen, die de Himalaya eens kan overtreffen. De Antarctica omvat 7 miljoen kubieke meter ijs en deze ijsmassa groeit ieder jaar met 300 kubieke meter. Voor de groei van de ijsmassa is bij deze groeicijfers 21.000 jaar nodig geweest. Tegelijkertijd neemt de ijsmassa in Groenland door menselijke invloeden sterk af. Zolang de aarde normaal ronddraait, zal een ijsmassa in de poolgebieden in evenwicht blijven en weinig kracht op de aardas kunnen uitoefenen. Bij externe krachten treden echter gevaarlijke instabiliteiten op. Indien een of meer planeten op een rij een sterke aantrekkingskracht op de ijsmassa uitoefent, kan deze uit de stabiele positie wegdraaien. Dit geldt met name voor de huidige onsymmetrische situatie, waarin een van de ijsmassa's aan de polen veel groter is dan de andere. Als de ijsmassa zich eenmaal uit het bereik van de as beweegt, zal de middelpuntvliedende kracht deze massa met grote en onstuitbare kracht naar de equator drijven. Geen macht ter wereld kan deze snelle beweging dan nog tot staan brengen. Vermoedelijk treedt ze vrij onverwacht op en is de omslag van de aardkorst zelf binnen enkele uren voltooid.

De zondvloed als resultaat van de ompoling van de aardas

Het resultaat van deze geweldige ommezwaai is een enorme vloedgolf, die in de Bijbel en in talloze andere geschriften zeer plastisch wordt beschreven. Daarin gaan de mensheid en de fauna vrijwel geheel met uitzondering van slechts enkele individuen ten onder. Deze vloedgolf, met de begeleidende zware stormen en regenbuien, kan enkele weken duren. Nog jaren daarna echter zullen zware aardbevingen optreden. In een aantal gebieden ondergaat het klimaat een ommezwaai. Indien men aanneemt, dat de Himalaya op de equator blijft liggen en het huidige Antarctica eveneens op deze cirkel terechtkomt, dan zal de nieuwe aardas ongeveer door de huidige staat Liberia in Afrika lopen en aan de andere kant door het eiland Tahiti in de Stille Oceaan. In deze gebieden verandert het klimaat van een tropisch paradijs dus in een poolgebied met zes maanden zonlicht en zes maanden duisternis. Nederland blijft in een gematigde zone liggen, maar geen van de bewoners mag erop hopen de vloedgolf te kunnen overleven.

Het magneetveld blijft voor en na de catastrofe onveranderd bestaan. Tot de landen, die na de vloedgolf in de tropengebieden komen te liggen behoren: India, Mongolië en het Russische gebied ten noorden van de Himalaya; voorts Canada, de Verenigde Staten, Zuid-Amerika en natuurlijk Antarctica.

Natuurlijk zullen de ijsbergen aan de nieuwe equator binnen enkele honderden jaren smelten en er zullen op de plaats van de poolgebieden nieuwe ijskappen ontstaan, zodat de instabiele situatie zich na duizenden jaren zal herhalen.

De ondergang van Atlantis en de rol van de piramiden

De beschreven catastrofe is in het verleden volgens Graham Hancock rond 13.500 jaar voor Christus voor het laatst opgetreden. Hancock vermoedt, dat het verdwenen Atlantis destijds in een tropisch gebied lag en de Atlantische beschaving nu onder de ijsmassa's aan de zuidpool begraven ligt. Na deze catastrofe hebben de overgebleven bewoners van Atlantis de mensheid voor deze herhaald optredende rampen willen waarschuwen en beschermen. De waarschuwingen zijn nu nog zichtbaar in de apocalyptische verhalen in de Bijbel en in andere heilige boeken. Ook de zeewaardige schepen, die de Egyptenaren midden in de woestijn hebben begraven, zijn geen symbolische veerboten voor de doden, maar arken voor de Egyptische Noachs in de komende zondvloed. Daarnaast hebben de Atlantiers in Egypte een aantal gebouwen opgericht als bewaarplaats voor de kennis van de mensheid. Hancock beschrijft met name de sfinx en de piramiden van Cheops, Chefren en Mycerinus als veel ouder dan de overige Egyptische monumenten. Hij berekent als datum voor de ontwerpfase ervan het jaar 10.450 voor Christus. De Atlantiers hebben de piramiden door diverse geheime gangen en sloten tegen een voortijdige opening beschermd, maar zijn daarin niet geheel geslaagd.

De piramiden zijn dus niet als graf voor de farao's in gebruik geweest. In de kamers bevonden zich vermoedelijk de heilige boeken van Toth. Wellicht hebben de rollen met de geschriften van de geheime leer van Hermes in de 'sarcofaag van Cheops' gerust. Deze rollen zijn verdwenen. In de piramide van Cheops bevindt zich een smal kanaal boven de 'grafkamer van de koningin', waarachter een Duitse robot in maart 1993 een deur met metalen scharnieren heeft ontdekt. Daarnaast is ook bekend, dat zich een grot met onbekende inhoud onder de voorpoten van de sfinx bevindt.

Datum voor de komende catastrofe

Als datum voor de herhaling van deze zondvloed noemt Hancock o.a. de volgende termijnen:

- oktober 1999, na de zonsverduistering van 11.8.1999, volgens Nostradamus
- 5 mei 2000, waarop Neptunus, Uranus, Venus, Mercurius en Mars met de aarde op een rij tegenover de zon zullen staan.
- 6 december 2012, als het einde van de oude Mayakalender.

Als potentiële indicator noemt Hancock de steeds snellere verplaatsingen van het aardse magneetveld in de afgelopen tientallen jaren, die op veranderingen in de magmakern wijzen. Zelfs als de kans op een dergelijke gebeurtenis relatief gering lijkt, is het toch de plicht van de huidige generatie om met de eenmaal opgebouwde kennis de wereld voor een dergelijke ramp te behoeden. Tot de maatregelen, die men reeds nu zonder al te veel kosten of moeite kan treffen behoren:

- Een nauwkeurig onderzoek naar de documenten, die wellicht nog in de piramiden en onder de sfinx begraven liggen.

- Het beschrijven in een voor ons begrijpelijke taal van de toen bereikte wetenschappelijke basis van het volk uit het stenen tijdperk met alle voor- en nadelen.
- De opslag van deze aangepaste beschrijvingen door onze huidige samenleving in de drie piramiden van Gizeh.
- De bouw van een aantal overlevingscapsules volgens de moderne stand van de techniek die wordt toegepast voor het redden van drenkelingen op zee, om een nieuw begin door een aantal overlevenden mogelijk te maken.
- De veilige opslag van alle nucleaire stoffen.

De argumenten van Graham Hancock in die richting klinken overtuigend en zetten tot nadenken aan. Na het lezen van dit boek vraag ik mij af, hoe de evolutietheorie van Teilhard de Chardin eruit ziet, als wij uit de opgravingen in Gizeh met zekerheid kunnen afleiden, dat de levende natuur periodiek door een ramp getroffen en in een stenen tijdperk wordt teruggeslingerd. Het kan de mensen ofwel aanzetten tot een orgie van massaal feestvieren, gepaard met een nog grotere onverschilligheid voor hun omgeving en voor het eigen nageslacht, ofwel uiteindelijk tot meer samenwerking en zorg voor de toekomst van het leven op deze planeet.

Het antwoord op deze vraag kan men afleiden uit de sporen, die Hancock als *Fingerprints of the Gods* beschrijft. Kennelijk heeft de mens in de verre oudheid inderdaad geprobeerd de opgebouwde kennis te redden en de ongehinderde voortgang van de evolutie te garanderen. Daarbij is het misschien niet eens van belang, dat de overgrote meerderheid zich met het oog op de komende zondvloed tot een gigantische orgie naar het patroon van Sodoma en Gomorra liet verleiden. Het blijkt, dat een kleine kern de nodige maatregelen ook zonder hulp van de onverschillige meerderheid kon voorbereiden. De enorme afmetingen en de precisie van de drie piramides doen echter zelfs een grotere betrokkenheid vermoeden. Zij getuigen van een geweldige inspanning en dwingen onze bewondering ook anno 1998 nog af. Volgens Hancock is er hier sprake geweest van een massale poging van de gehele Egyptische bevolking om bij een aanstaande zondvloed de levende natuur en de voortgang van de evolutie voor een ondergang te bewaren.

HET ALFAPUNT - EEN HEURISTISCHE BENADERING VAN HET GOLFIDEELTJES-PROBLEEM

Benvenuto A. G.Andrean

Een biljartbal die als een concreet identificeerbaar, vast en onbeweeglijk object op een biljarttafel ligt te wachten totdat hij geraakt wordt, is in termen van de moderne fysica nergens te vinden. Hij bestaat niet als vaste stof en is slechts tot een hoopje waarschijnlijkheid te herleiden. Het is voor ons slechts mogelijk dingen subjectief te identificeren en localiseren - we weten dat 'daar' een 'biljartbal' ligt. Puur objectief zijn we daar met de beste wetenschappelijke methoden niet toe in staat. We kunnen dus wel subjectief identificeren, maar niet objectief specificeren.

Waarom - kunnen we ons dus hardop afvragen - blijven natuurkundigen dan tegen beter weten in zo hardnekkig vasthouden aan het idee van materie, aan een beeld van krachten die deeltjes beïnvloeden? Deeltjes van wat? Van enige substantie?

Laten we ons onderhand eens neerleggen bij het feit dat de ontdekking van de kwantumgaard van de kosmos inhoudt dat materie gewoon niet bestaat, noch enige ruimte waarin ze onafhankelijk zou kunnen bestaan. De begrippen 'materie' en 'ruimte' zijn erfenissen uit het mechanistisch tijdperk en ze kunnen niet om- of bijgewerkt worden om de moderne inzichten ermee op een geldige manier te verwoorden; het zijn louter in taal verankerde, oeroude ervaringsgegevens, die men in de voorbije eeuw via een mechanistisch paradigma van een wetenschappelijke basis dacht te hebben voorzien. Maar die basis is nu zodanig veranderd dat er geen mechanistisch wereldbeeld meer op kan steunen, en het is dus vanzelf zinloos te proberen die puur mechanistische begrippen door herdefinitie op te waarderen tot ze in niet-mechanistische zin weer zouden kunnen voldoen. De begrippen zelf zijn obsoleet¹. Het is buitengewoon te betreuren dat die twee begrippen de kern vormen van het enige model van de werkelijkheid dat we ooit gekend en millennia lang aan elkaar doorgegeven hebben, juist nu we dat model in zijn totaliteit moeten ontstijgen. Daarbij moeten we dan ook durven aanvaarden dat de werkelijkheid zoals we die ervaren een functie is van ons niveau van bewustzijn, en niet een onveranderlijke werkelijkheid die maar op één manier te ervaren is. Kortom, we moeten op zoek naar een nieuw, alomvattend model van de werkelijkheid waarin dus het bewustzijn is inbegrepen, vrij van de oude visie betreffende materie en ruimte.

Fysici zijn geneigd vast te houden aan de notie dat nieuwe ideeën omtrent de werkelijkheid alleen de aandacht verdienen als ze mathematisch onderbouwd zijn. In dit artikel wil ik duidelijk maken dat een nieuwe visie van de werkelijkheid wel

¹ Verouderd (*red.*)

degeelijk op een heuristische² manier ontwikkeld en duidelijk beschreven kan worden.

We beginnen met de vraag: Als materie noch ruimte bestaat, wat bestaat er dan wel? Puur objectief gezien is het antwoord: Een kosmos, die bestaat uit waarschijnlijkheden en energieën die zich sprongsgewijs manifesteren. De discontinuïteit van de werkelijkheid is tegenwoordig een fundamenteel gegeven. Via onze conventionele zienswijze, namelijk, dat ruimte en materie continu bestaan, komen we dus op een dwaalspoor terecht. En daar moeten we vanaf. Laten we ons gangbare manier van denken over wat de ruimte is eens richten op de ruimte waar men in de fysica vanuit gaat, de ruimte als een gekromde entiteit. Meetkundig gesproken, zijn alle punten in een ruimte (zowel in de wiskundige, abstracte ruimte, als in de ervaren kosmische ruimte) van elkaar gescheiden: zij hebben een wezenlijke onafhankelijkheid van elkaar.

Een ruimte wordt daarom ook gedefinieerd als een verzameling absoluut van elkaar gescheiden punten die tegelijk 'bestaan', in de zin dat er in de ruimte een oneindig aantal onafhankelijke locaties kunnen worden aangeduid zonder die verder te hoeven specificeren of kwalificeren. Dit betekent dat 'beweging' gedefinieerd kan worden als 'het volgordegewijs bestaan van het zwaartepunt van een object (precies een punt waarvan je alleen maar in termen van locatie hoeft te denken zonder verdere specificatie) op aparte, van elkaar onafhankelijke, statische locaties. Die definitie is dus onafhankelijk van enige definitie van 'punt'.

Beschouwen we nu een object X in rust. In de ervaren ruimte heeft dit object een zwaartepunt dat zich op locatie A bevindt. Beweegt het object, dan zal onvermijdelijk zijn zwaartepunt zich ooit verplaatsen naar een locatie B die zich het dichtst mogelijk bij rustpunt A moet bevinden, en dat kan alleen maar het volgende punt zijn. Meetkundig vormt dit een groot probleem, omdat het dan, weliswaar zuiver begripsmatig, toch mogelijk is te aanvaarden dat er tussen A en B nog een oneindig aantal locaties kunnen bestaan. Maar in de ervaren ruimte, die helemaal niet van een aard hoeft te zijn waarop het meetkundig begrip van oneindigheid van toepassing is (! ! !), houdt beweging uit stilstand vanzelf in dat er ooit de dichtst mogelijke plaats bij het rustpunt moet kunnen worden ingenomen; anders zijn 'rust' en 'beweging' zinloze begrippen. De stelling dat de ruimte bestaat uit een oneindig aantal onafhankelijk van elkaar bestaande punten, levert wat de puur geometrische opvatting van de ruimte betreft dan wel een probleem op, maar dat neemt niet weg dat wat beweging in de ervaren ruimte aangaat, de onafhankelijkheid van punten inhoudt dat ze na elkaar bezet kunnen worden - je kunt het niet maken om eerst van de onafhankelijkheid van punten uit te gaan en ze vervolgens niet meer als zodanig in de ervaring in te passen. De problemen zijn er dus alleen maar als we mathematische begrippen op de werkelijkheid willen losla-

² langs de weg van het persoonlijk onderzoek en de stelselmatige bewijsvinding.

ten. En in die werkelijkheid moet het dus mogelijk zijn voor een puntobject om de kleinst mogelijke afstand af te leggen, namelijk van zijn rustpunt naar het meest dichtbijzijnde volgende punt. Er moet dus, hoe dan ook, ervan uitgegaan kunnen worden dat er een kortste afstand tussen locaties A en B moet bestaan.

Maar meteen ontstaat er dan een nieuw probleem, want daardoor vormt AB vanzelf een rechte lijn, en dat is niet te rijmen met de vaststelling van de fysici dat de ruimte, gezien als tijdruimte, gekromd is.

En nu komen we bij een cruciaal punt in het betoog. Als we blijven denken in meetkundige termen van onafhankelijke, tegelijk bestaande punten, dan blijft welke ruimte we ook willen beschrijven altijd een verzameling van zulke punten. We kunnen dan alleen een gebogen ruimte construeren door met punten afbuigende reeksen samen te stellen, maar we zullen nooit een intrinsiek gekromde ruimte kunnen construeren. 'Gekromde ruimte' houdt namelijk helemaal niet in dat de lijnen die de ruimte vormen constant afbuigen: nee, de ruimte zelf is gekromd. En aangezien die kromming niet met verzamelingen onafhankelijke punten tot stand kan komen, moet het geheim liggen in een tot nu toe nog niet vermoede aard van de punten zelf.

Ik stel voor dat het geheim ontsluit kan worden door uit te gaan van punten die van elkaar afhankelijk zijn. Wat is dan de precieze oplossing? A en B moeten gezien worden als aspecten van één en hetzelfde punt. Oftewel, A en B zijn hetzelfde punt, maar op een andere manier en op een andere tijd tot uitdrukking komend. Slechts als het pad van A naar B in feite een beweging van A weer terug naar A inhoudt, en men daar vanzelf op een later tijdstip is, is het mogelijk de ruimte ook werkelijk te zien als een gekromde, tijdruimtelijke eenheid. Er is dan niet zozeer een absolute afstand tussen A en B, maar eerder een tijdsverschil. Er is dan tevens vanzelf een kromming die van de punten zelf afhankelijk is. Het feit dat de locaties A en B verschillen, moet dan te herleiden zijn tot een beschrijfbaar betrekking, de tijd erbij inbegrepen, tussen die locaties. En dat moet ook kwantificeerbaar zijn, anders kon A nooit van B te onderscheiden zijn. Kortom, B moet, op welke manier ook, tegelijk van A verschillen en (mathematisch) in termen van A te definiëren zijn.

Deze redenering gaat natuurlijk ook op voor locatie C ten opzichte van B, en in het algemeen van elk punt ten opzichte van zijn dichtst mogelijke buur. En omdat B in termen van A gedefinieerd is, is C dat vanzelf ook, hetgeen betekent dat uiteindelijk elke locatie in termen van A te definiëren moet zijn. Dat wil dus concreet zeggen dat elke locatie in de ruimte een aspect is van één en dezelfde primaire locatie. Die oerlocatie kunnen we de a-locatie noemen, oftewel, het Alfapunt.

Het gevolg is (1) dat deze ruimte geen echte ruimte met enige extentie is (de 'ruimte' bestaat niet); wat we ervaren als ruimte is een tijdruimtelijke expansie

waarin elk 'punt' een aspect is van één enkel en toch alomvattend oerpunt. Daarom (2) is die ruimte ook discontinu. En verder (3) is, omdat 'gaan' van A naar B in feite een beweging van A terug naar A betekent, de ruimte gekromd! In deze ruimte zal elk aanduidbaar punt zich dus altijd voordoen als zijnde in het centrum van de kosmos. En omdat het wezen van elk punt via het oerpunt afgeleid is van dat van alle andere punten, moet elk punt uniek zijn (een soort ruimtelijk Pauliuitsluitingsprincipe van punten). Hier is oneindigheid niet iets van opsomming, van niet aflatende reeksen (hetgeen het begripsmatig altijd is), maar van onbepaaldheid, van 'waarschijnlijkheid'. En, tenslotte, is het meteen duidelijk dat het ontstaan van nieuwe, unieke, punten leidt tot een 'expansie' en evolutie van de ruimte. Kortom, dit model komt neer op de kwantisering van de ruimte zelf, de *missing link* in de fysica.

Belangrijk is dat in die ruimte een ononderbroken beweging onmogelijk moet zijn; mogelijk is er slechts een volgordegewijs bestaan en herbestaan van eenheden in verschillende aspecten van het ene oerpunt. Dit nu lijkt verdacht veel op de ruimte met de kwantsprongen van de moderne fysica. Nemen we het hierboven geschetste beeld van een op één punt gebaseerde ruimte mee in een beschouwing van de 'materiële' ruimte, dan kunnen we het volgende stellen. Het is duidelijk dat wat we 'de ruimte' noemen een discontinu iets is: wat er ook in gebeurt, alles gebeurt in kwantsprongen. Ook wat we 'materie' noemen bestaat discontinu, terwijl het dan tussen die gebeurtenissen op mysterieuze wijze afwezig is. Die tijdelijke afwezigheid is het meest intrigerende aspect van de situatie en, in de context van dit betoog, het meest belangrijke. Het zou best eens kunnen zijn dat materie, in zekere zin, een pulsgewijze manifestatie is, of beter, actualisering van de potentie van een kosmische essentie die in wezen slechts als punt bestaat waarin die zich na elke actualiseringspuls weer moet terugtrekken tot die zich weer, en dan op een nieuwe manier, kan heractualiseren. Dat punt zou dan best weleens niet zo maar een ruimtelijk punt kunnen zijn maar een alomvattend oerpotentiepunt, een punt waarvan we telkens andere aspecten van die potentie (wetmatig vastgelegd) evaren als het zich tijdens kwantumgebeurtenissen manifesteert. En precies zoals ruimtelijke punten niet los van elkaar bestaan, zo zijn ook de kwantumgebeurtenissen wezenlijk met elkaar vervlochten. Er bestaat dus geen materie in een ruimte: materie is met de ruimte vervlochten. Slechts de schijnbare aanwezigheid overal tegelijk van het zich actualiserend oerpunt geeft ons bewustzijn de illusie dat de kosmos van elkaar onafhankelijke materiële en ruimtelijke aspecten heeft. Ook hier is elk punt een aspect van één oerpunt en dat punt is daarom overal tegelijk! Concreet gezegd: er bestaat maar één enkel oerpunt van kosmische potentie, en dat punt is overal tegelijk.

Nu wacht ons de taak na te gaan of deze zienswijze op enigerlei wijze een bruikbare beschrijving van de werkelijkheid oplevert. Het eigenaardige van de moderne manier om materie in kwantumtermen te beschrijven, is dat het erop neerkomt een fundamenteel deeltje overal tegelijk te laten zijn! Bijvoorbeeld, de

'waarschijnlijkheid' om een bepaald elektron ergens aan te treffen is nergens in de ruimte nul. Vanzelfsprekend is hier het begripsmatige moeras zompig, maar dat komt voornamelijk door het versluiserend effect van de term 'waarschijnlijkheid' die gehanteerd wordt op het niveau van kansspelen en risicoberekening. Op die manier wordt het begrip gerelateerd aan herhaling en kans. Maar of we ergens een bepaald elektron aantreffen is helemaal geen product van kans en herhaling. Het is bekend dat de waarnemer (of liever, de ontstane kwantumsituatie op een gegeven moment) bepaalt waar en hoe het zich zal manifesteren. Het is het experiment dat uitmaakt waar en hoe je een elektron aantreft, en het lijkt erop (Wheeler) dat dat telkens een uniek elektron is.

Het volgende lijkt me daarom niet alleen een plausibele, maar zelfs een onontkoombare conclusie. 'Deeltjes' (we hebben geen andere woorden) moeten potentieel overal tegelijk aanwezig zijn, en die potentie kan zich slechts pulsgewijs manifesteren. Elke puls heeft dan zijn oorsprong in het oerpotentiepunt dat we het Alfapunt kunnen noemen. Over welke puls frequentie hebben we het dan? Aangezien subatomaire gebeurtenissen met een snelheid van ongeveer 1040 maal per seconde plaatsvinden, denk ik ten aanzien van de 'Alfapuntpuls' aan dezelfde orde van grootte. Maar aangezien elk deeltje in feite tot pure energie reduceerbaar is en alle energie tot elektromagnetische straling, fotonen, kan ook het foton alleen maar een pulskarakter hebben. Op dat intrigerende idee gaan we nu verder in.

De vuurproef voor het model is hoe daarmee het golf/deeltjesprobleem aangepakt kan worden. Zoals de zaak er nu voorstaat, is elektromagnetische straling, zeg maar 'licht', een verschijnsel dat zich slechts als deeltje of golf laat beschrijven, een situatie die de werkelijke aard ervan alleen maar versluit. Licht wordt doorgaans beschreven als 'een vorm van energie die zich als een golfbeweging door de ruimte voorplant'. Maar natuurkundig gesproken hebben we materie = energie = golfdeeltje en moet dus alles discontinu zijn, inclusief het licht. Hoe valt die discontinuïteit nu te rijmen met de zojuist gegeven definitie? Beweging houdt bijna per definitie een ononderbroken gebeuren in en er is nauwelijks iets denkbaar dat een meer ononderbroken karakter draagt dan een golf. Ook hier is het conventionele denken over de ruimte weer de spelbreker. We denken bij ruimte onwillekeurig in termen van leegheid en bij beweging aan continuïteit. En terwijl zelfs in de moderne fysica de ruimte niet meer die leegheid is en de kwantumtheorie er een is die discontinuïteit impliceert, heeft de wezenlijke begripsvorming zich dienomtrent nog niet volledig aangepast.

Bij het alfapuntmodel is dat wel het geval. Hierbij wordt niet van het bestaan van de ruimte uitgegaan en is al het gebeuren discontinu. Daarom moet ook het licht een pulsgewijs bestaan hebben onafhankelijk van een ruimte. Wat voor een puls? Ik stel dat het een potentiepuls is. Binnen het kader van het alfapuntmodel is elektromagnetische straling te herleiden tot een volgorde van de pulsgewijze aanwezigheid van het oerpotentiepunt. Het is de ongeactualiseerde, pure potentie die

zich, in zekere zin, pulsgewijs door de ruimte voortplant op zoek naar een plaats om die potentie in actualiteit te kunnen omzetten. Vergelijk het met een zwaailicht op een voortsnellende politieauto. In natuurkundige termen kan het vergeleken worden met de pulsgewijze voortbeweging van één enkel elektron s-orbitaal (dus 'materieloos') met zijn de hele kosmos spannende potentie (waarschijnlijkheid). Het golfkarakter komt dan tot stand doordat elke puls een intensiteitsverandering van zijn potentie heeft van nul tot maximaal en weer terug. Als we daarbij aannemen dat elke tweede puls een tegenstelde potentie heeft dan kan de oscillatie - die zo kenmerkend is voor een golf - daarmee verklaard worden.

Ons universum is een energie-universum. Zijn ruimtelijke afhankelijke punten kunnen we zien als gekwantificeerde energiepunten die in termen van één oerenergiepunt, het Alfapunt, gedefinieerd kunnen worden. De 'beweging' van die energie door de ruimte kan alleen maar discontinu zijn; het best is dat dan te zien als de pulsgewijze voortgang van die energie, in feite de voortgang van een pulserende kwantumruimte. Ontmoet zo'n pulserende kwantumruimte niets meetbaars, dan zal hij zich als golf gedragen. Wordt wel iets meetbaars ontmoet, dan wordt zijn waarschijnlijkheid zekerheid, de 'golf wordt een 'deeltje'.

In het kort komt het alfapuntmodel van de kosmos in al zijn prachtige eenvoud hierop neer. Er bestaat slechts één enkel universeel, nuldimensionaal oerpunt dat de totale potentie van de kosmos in zich heeft: het Alfapunt. Het was er al bij het begin, als de oersingulariteit van de *big bang*, en het is er nog steeds in oneindig gevarieerde geactualiseerde vorm, overal waar je maar kijkt. Het manifesteert zich pulsgewijs als iets dat we energie noemen, iets dat we waarnemen als zich voortplantende golven. Maar slechts wanneer die potentiepulsen (of kwantum-pulsen) aan een kwantumgebeurtenis deelnemen, wordt de golf een deeltje. Ik ga ervanuit dat de potentie van die pulsen ook in termen van de bekende krachten - zowel kwantitatief als kwalitatief - die we uit de fysica kennen, kan worden uitgedrukt. Alles wat zich als materie voordoet is te herleiden tot een optelsom van vele pulsen. (Een hier bruikbare analogie is het TV-scherm waarop het beeld - de kosmos - wordt geproduceerd door één enkele elektronenstraal die 'overal tegelijk is'. Waar je ook je vinger op het scherm zet, je komt er telkens dezelfde straal tegen maar met een voor die plek bedoelde energie.)

Ik voorspel dan ook dat men uiteindelijk slechts via het foton de eenmaking van de fysica zal bewerkstelligen en dat ook het 'graviton' en het gluon tot fotonische verschijnselen te herleiden zullen zijn. Dit is logisch gezien het feit dat alles in de kosmos tot pure energie te herleiden is. De kosmos vóór de *big bang* moet een kwantificeerbare potentie hebben gehad, zeg maar één basisprincipe, waartoe alle materiële verschijnselen te herleiden zijn. Het beschrijven van die *big bang*-potentie komt dan in feite neer op de beschrijving van het Alfapunt.

Het presenteren van een kosmisch model in een door harde wetenschap gedomineerd tijdperk heeft zo zijn consequenties: het model moet - in principe - falsificeerbaar zijn. De metafysica is altijd verantwoording schuldig aan de fysica. In dit geval is de geldigheid van het model makkelijk aan te tonen. Niet alleen zijn ermee veel feiten uit de fysica te verklaren, vele tot nu toe schijnbaar los van elkaar staande feiten kunnen ermee onder één noemer worden gebracht. Als alle kosmische punten aspecten zijn van één en hetzelfde oerpunt, dan lijkt het vanzelf of elk punt dat een waarnemer inneemt het centrum van de kosmos is en dat de kosmos vanuit dat punt uitdijt. Dit was al bekend, maar het model verklaart waarom de kosmos er zo uitziet. Het verklaart het waarom van de relativiteit. Als bewegen van A naar B in feite bewegen van A terug naar A inhoudt (van centrum terug naar centrum), dan wordt daarmee ook de intrinsieke kromming van de ruimte verklaard. En hoe meer punten zich op één plaats actualiseren (hoe meer materie er is), des te krommer is er dan vanzelf de ruimte. Het gebruik van niet-euclidische meetkunde (de meetkunde van de gebogen ruimte) om de ruimtelijke kromming te verklaren werkt versluitend: het versterkt het idee dat punten een onafhankelijk bestaan in een tweede, lege ruimte hebben. Dat heeft al geleid tot speculaties dat ruimtereizen mogelijk zijn via rechte paden die die gebogen gedeelten zouden verbinden.

Als het mogelijk is voor een elektron om van A naar B te gaan terwijl er een obstakel tussen ligt (het tunnelingeffect), dan is dat zo, omdat het niet beweegt maar omdat het in B bestaat na in A te hebben bestaan – en niet omdat 'waarschijnlijkheid' de mogelijkheid ertoe biedt. Waarschijnlijkheid heeft geen dwingende kracht, het is slechts een uitdrukking van onze onwetenschap over wat wèl die kracht heeft. Aangezien 'beweging' in de ruimte binnen dit model altijd een beweging terug naar het centrum is, is het voortstuwende van een object vanzelf het 'terugdrukken' van het object in het centrum, het oerpunt. Een limiet wordt bereikt als dat punt ook werkelijk in zichzelf wordt teruggedrukt: er is dus een limiet aan de snelheid van beweging. En omdat dan het object met de totale oerpuntpotentie samenvalt, heeft het vanzelf een oneindige massa. Tegelijk is A gewoon A en staat de tijd stil.

De verplichte re-actualisering na elke kwantumgebeurtenis kost tijd, de materie heeft traagheid. Elektromagnetische straling, beschouwd als een lineaire volgorde van kwantumpotentiepulsen (dus noch als golf, noch als deeltje, maar als pulserende, pure waarschijnlijkheid) staat ons toe het golf/deeltjesprobleem op te lossen omdat daarmee het golf- en deeltjesgedrag wordt verklaard. Deze hypothese is te testen (door fysici die niet bang zijn om met deze gedachtegang mee te denken) en vormt de onontbeerlijke schakel met de fysica. Het is een model dat zowel de *bootstrap*-fysici als de procesdenkers zeer zou behoren aan te spreken. We hebben nu een echt, consistent en in de feiten van vandaag ingebed, alternatief model en niet slechts een verzameling werkelijkheidsversluitende getallen en formules (hoe noodzakelijk die ook mogen zijn om in die werkelijkheid de weg te vinden,

hetgeen iets heel anders is dan die werkelijkheid beschrijven). Het model is gedetailleerd genoeg om het kritisch te kunnen benaderen en er verder mee te werken. De manier waarop het golf/deeltjesprobleem ermee benaderd en zelfs verklaard kan worden, is er het meest spannende aspect van.

Zoals inmiddels al in kleine kring bekend is, heb ik deze theorie ook ten aanzien van de psyche uitgewerkt (*The Alpha Point*, Samshuijzen Publications, Wageningen, 1994). Dit artikel is een aangepaste samenvatting van hoofdstuk vijf uit dat boek. En wat die psychische aspecten betreft, daar ligt er een overduidelijk raakvlak met het gedachtegoed van Teilhard de Chardin.

Waar is er dan een plaats voor de psyche in het Alfapunt-model? Wel, hier moeten we echt durf tonen in ons speculatief denken. Voor Teilhard is de materie een manifestatie van een buitenkant en een binnenkant ineen. Dit is een fundamenteel aspect van zijn metafysica dat puur wetenschappelijk gezien zeker niet duidelijk is en dus problematisch. Het is bijvoorbeeld zeer moeilijk om die metafysica niet dualistisch te interpreteren, om het '*dedans*' te zien als iets (Goddelijks) dat de materie op een of andere manier bewoont. Maar Teilhard zag het beslist niet zo: voor hem waren '*dedans*' en '*dehors*' twee kanten van dezelfde munt - de werkelijkheid zelf heeft dus in zijn denken gewoon twee verschillende aspecten. Het door hem niet opgeloste probleem is hoe dat in termen van de fysica te vertalen.

En nu die durf. Laten we eens aannemen dat het Alfapunt niet slechts een potentiepunt is in relatie tot de materie, maar tevens een brandpunt van bewustzijn. Dan is ook het bewustzijn pulsgewijs overal tegelijk aanwezig en een aspect van één en hetzelfde oerpunt. Het Alfapunt van de *big bang* is dan de bewustzijns potentie van de kosmos! Dan is elke kwantumgebeurtenis het moment waarop het *dedans* (nu de waarschijnlijkheid van de fysica), het *dehors* 'wordt' (de 'materie' van de fysica). Op die manier lossen we dus niet alleen het *dedans/dehors*-probleem op vanuit een spiritueel/metafysisch perspectief, we kunnen zelfs het bewustzijn (de 'geest') overal als brandpunt van cognitie direct aan de materie relateren. Elk 'punt' is dan het enige punt dat niet alleen materieel-potentieel, maar ook bewust overal tegelijk *is*. Het *dedans* is dan 'verklaard' als de altijd als brandpunt aanwezige en toch alomtegenwoordige, enig bestaande Goddelijke essentie van het heelal. Elke kwantumgebeurtenis is dus te zien als een bewustzijnsgebeurtenis, een moment waarop het bewustzijn zichzelf 'tegenkomt' en kent. De materie (de kwantumgebeurtenis) is dus een kenmoment van het Goddelijke van zichzelf. Kortom, wat we in onze meest objectieve benadering van de kosmos slechts kwantumgebeurtenissen kunnen noemen, zijn in feite Goddelijke gebeurtenissen. De hele schepping is dan *Eén*, en moment na moment brandpunts-gewijs door steeds complexere materie-bewustzijneenheden gekend. De complexificering van de materie is dan, puur in lijn met Teilhard, een afspiegeling van een bewustzijnstoename. Bij ons mensen heeft die toename geresulteerd in het bewust kennen van het bewustzijn van zichzelf: de zelfreflectie.

Toen ik durf schreef, bedoelde ik ook dit soort durf. Op deze manier hebben we een metafysica die volledig strookt met de moderne wetenschap en die het vage en dualistische idee van een zich 'ergens' buiten de materiële wereld bevindende 'Geest' voorgoed kan verlaten. Maar dit is slechts mogelijk (en ik durf hier ook zeer stellig in te zijn) als we afstand nemen van onze conventionele gedachten over materie, ruimte en tijd en de werkelijkheid gaan baseren op één enkel oerpunt.

Doe ik hier het ondenkbare, en verklaar ik God? Hemeltje, zeker niet! Ik heb alleen willen laten zien dat de manier waarop het Goddelijke in de kosmos ligt ingebed toegankelijk is voor het intellect, maar niet het Goddelijke op Zich. De 'beschrijving' van het Goddelijke als een pulsgewijs bestaande, Zichzelf slechts tijdens elke puls kennende en daardoor die kennis steeds vergrotende Essentie, maakt een en ander wel meer begrijpelijk, en daardoor een theologische visie van een God die zowel persoonlijk als transpersoonlijk is aanvaardbaar. En gegeven de al aangestipte ongelooflijk snelle puls frequentie, levert dat een beeld op van een God die inderdaad overal tegelijk en alwetend/scheppend is. De Kosmische Christus van Teilhard is geen vage 'Geest' meer, het is een echt persoonlijk bestaande en kennende, en toch alomtegenwoordige 'Aanwezigheid'. Maar dit is verre van een verklaring van God, en nog minder een doorgronding.

Het Alfapuntmodel vormt, zowel via zijn falsificeerbaarheid (de oplossing van het golf/deeltjesprobleem) en zijn geldige metafysische basis, een stevige brug tussen de fysica en de metafysica. Het plaatst de ideeën van Teilhard in een kader waarin ze wetenschappelijk gezien concreet kunnen worden benaderd. Als we op deze manier het bewustzijn bij de schepping betrekken, hebben we meteen een manier om doelgerichtheid in de schepping (en dus een proces) in te bouwen. Zowel het idee van de evolutie van een bewustzijndoortrokken kosmos (God is alles en tevens in alles) als het procesdenken kunnen met het Alfapuntmodel uit de weg. Er doen in ieder geval geen elektronen met een speciale functie aan mee als in het model van Charon. De fysica valt gewoon volledig en intrinsiek samen met het geestelijk gebeuren en er hoeft verder niet naar speciale deeltjes of systemen gezocht te worden om de geest te 'verklaren'. De geest *is* gewoon, zoals elke mysticus dat altijd al heeft gezegd.

Daarom aarzel ik niet om het Alfapunt-model van de ruimte/geest/materie als een serieus model voor verdere begripsvorming en discussie aan te dragen.

VERZOENING

Sjoerd L. Boeting

1. Teilhard de Chardin en verzoening

Wat betekent verzoening tussen God en mens en hoe komt die tot stand? Deze vraag en de in de loop der tijd daarop gegeven antwoorden hebben tot veel theologische strijd geleid en doen dit nog steeds. Alvorens daarop in te gaan geef ik kort weer wat het standpunt van Teilhard de Chardin betreffende dit onderwerp lijkt te zijn. Ik baseer me op zijn beide werken *Le Phénomène Humain* (1) en *Le Milieu Divin* (2) waarnaast ik het commentaar van Raven raadpleegde (3).

Opvallend is dat in de index van beide werken de trefwoorden '*atonement*', '*reconciliation*', en '*redemption*'³ ontbreken; in het eerste vindt men zelfs niet '*salvation*', '*sin*' en '*Fall*'. Slechts het woord '*evil*' komt frequent in beide voor. Daarover zegt hij in *Le Milieu Divin*, dat - omdat zijn enige doel is te tonen hoe alle dingen ons kunnen helpen om ons met God te verenigen - er geen noodzaak is om zich bezig te houden met slechte daden (4). Ons streven, schrijft hij, moet gericht zijn op vergoddelijking van onze bezigheden; als we onze intenties reinigen, dan worden onze geringste activiteiten gevuld met God en bereiken we mystieke vereniging (5). Even later heeft hij het over heiliging door het vervullen van de plichten van onze status (6). In plaats van menselijke zondigheid spreekt hij slechts over menselijke passiviteit, hetgeen voor hem betekent dat wat wij niet zelf doen, door ons moet worden ondergaan (7). Maar: *met God als onze bondgenoot zijn we er altijd zeker van onze ziel te redden* (8). Onvolmaaktheid, zonde, kwaad, vlees zijn voor hem slechts een stap terug, die ophoudt te bestaan des te verder we doordringen in God, maar onmiddellijk daarna vraagt hij in een lang gebed om behoed te mogen worden voor het hellevuur (9). Kennelijk kan hij niet geheel afscheid nemen van de traditionele geloofsleer.

In *Le Phénomène Humain* zegt hij, dat in het laatste stadium het kwaad op aarde tot een minimum zal worden teruggebracht; ziekte en honger zullen door de wetenschap overwonnen worden; haat en moorddadige strijd zullen verdwenen zijn in de warme straling van Omega (10). Hij besluit zijn boek met een appendix over kwaad in een wereld in evolutie (11). Daarin verontschuldigt hij zich voor het feit nergens in het boek geschreven te hebben over pijn en kwaad door te stellen dat zijn bedoeling was slechts over de positieve essentie van het biologische proces van hominisatie te schrijven. Hij somt dan vier soorten kwaad op, die impliciet in de tekst aanwezig waren: 1. kwaad van wanorde en mislukking; 2. kwaad van ontbinding; 3. kwaad van eenzaamheid en angst; 4. kwaad van de groei. Maar dit zijn geen van alle vormen van het morele kwaad, dat wij mensen

³ *atonement* = zoenoffer; boetedoening; *reconciliation* = verzoening; *redemption* = verlossing; *salvation* = redding; *sin* = zonde; *Fall* = zondeval; *evil* = het kwaad (*red.*)

elkaar en de natuur aandoen, opzettelijk of door nalatigheid of hebzucht. Wel vraagt hij zich tenslotte af of er in dit kwaad niet meer is dan het normale effect van evolutie, een buitengewoon effect van een catastrofe of oerafwijking. Hij lijkt hier even te raken aan de leer van de erfzonde, maar verklaart zichzelf niet in staat om hierover een standpunt in te nemen. In een drietal opstellen in een later gepubliceerde bundel houdt Teilhard zich bezig met het probleem van de erfzonde, echter zonder een verklaring voor de verzoening te bieden. In het eerste concludeert hij dat erfzonde de essentiële reactie is van het eindige op de scheppingsdaad (12); in het tweede stelt hij dat de erfzonde uitdrukking is van de voortdurende en universele wet van imperfectie optredend in de mens tengevolge van zijn wordingsproces (13); in het derde dat fysiek en moreel kwaad het onvermijdelijke bijproduct is van het unificatieproces (naar het omegapunt) (14). Hij compliceert zijn probleem door vast te houden aan *creatio ex nihilo*.

Concluderend meen ik te mogen stellen, dat voor Teilhard de gedachte aan een zondetoestand die ons van God vervreemdt niet leeft, en dat verzoening voor hem een activiteit is van onszelf, die ons langs evolutionaire weg tot vergoddelijking, tot mystieke vereniging voert. Hij ziet de breuk niet, die slechts kan worden geheeld door Gods genadevolle initiatief. Dit heeft geleid tot het spreek- en schrijfverbod, dat hem door zijn orde werd opgelegd.

2. Problemen rond verzoening

Eind vorig jaar ontstond opwinding in gereformeerde kring na publicatie van het boek *Verzoening* van de Kampense nieuw-testamenticus C.J. den Heyer (15). Er werd zelfs een verzoek tot de gereformeerde synode gericht om hem daarvoor te veroordelen, hetgeen evenwel verworpen werd. Dit alles wekte zoveel belangstelling in kerkelijk Nederland, dat de Raad van Kerken *Uit op Verzoening* tot thema koos voor de derde Kerkendag op 25 april 1998 in Kampen, en dat in korte tijd nog een vijftal boeken over dit onderwerp verscheen (16)

Den Heyer biedt een uitvoerige en waardevolle bespreking van hetgeen het NT over 'verzoening' te zeggen heeft. Daarna zegt hij in de laatste vijf bladzijden: Ik vraag echter wel begrip voor al diegenen die zich in de bewoordingen van oude belijdenissen en dogma's niet meer kunnen vinden. De eerlijkheid gebiedt mij te erkennen dat ik zelf behoor tot die categorie gelovigen (17). Hij zwijgt echter over de precieze 'bewoordingen' waarin hij zich niet kan vinden en zegt slechts dat hij zich wil laten leiden en inspireren door de bijbelverhalen, maar dat hij zich bewust is van hun veelkleurigheid en van de afstand die hem van die teksten gescheiden houdt. Ook tegenover de opstanding neemt hij een terughoudende positie in, als hij stelt: dat *Jezus 'opstaat' in die mensen die het wagen zijn weg te bewandelen. Zo 'leeft' hij voort, niet alleen in de herinnering, maar ook in onze tijd* (18).

Kort daarna verscheen van zijn voormalige leermeester H.Baarlink onder de titel *Het Evangelie van de Verzoening* (19) een boek, waarin deze de bijbelstudie

herhaalt met als zijn conclusie dat het getuigenis van het NT minder veelkleurig is dan gemeend door Den Heyer. Hij brengt Anselmus en diens *Cur Deus Homo* (Waarom werd God mens?) ter sprake, maar zonder tot een uitspraak over diens leer te komen. Beiden houden zich als nieuw-testamentici buiten het terrein van de dogmatiek, maar de lezer blijft daardoor in het ongewisse over hoe nu te denken over het 'mechanisme' van de verzoening. Na een korte bespreking van de bijbelse beelden en de latere theologische uitwerking daarvan, zal ik pogen in kort bestek daarover iets te zeggen vanuit anglicaanse visie en vanuit mijn chaos-theologie.

3. Verzoening in de Bijbel

In het OT lezen we over het verbond dat Jahweh sloot met Moses en zijn volk en over de Wet die hij hun gaf. Als zij de Wet volledig en voortdurend zouden gehoorzamen, dan waren zij verzekerd van zijn trouw. Maar na verloop van tijd rees de vraag hoe God een overtreder van zijn Wet kon vergeven zonder zijn eigen volmaakte rechtvaardigheid te compromitteren. Het werd duidelijk, met name aan de profeten, dat dit onmogelijk was. Jeremia spreekt over een nieuw verbond (Jer. 31:31-34), maar zonder het probleem op te lossen dat voor de Israëlieten een verbond bloed vereiste: in het eerste verbond was dat het bloed van ossen geweest, maar wiens bloed moest het in het nieuwe verbond zijn? Tweede Jesaja opperde een suggestie voor een oplossing toen hij sprak over de lijdende knecht: *om onze overtredingen werd hij doorboord; hij heeft veler zonden gedragen* (Jes. 53:5,12). De profeten zagen ook in dat het brengen van een zondenoffer zonder berouw nutteloos was: *oververzadigd ben ik van de brandoffers van rammes ...aan het bloed van stieren heb ik geen welgevallen* (Jes. 1:11); *Want in liefde heb ik behagen en niet in slachtoffers* (Hos. 6:6).

In het NT roept Jezus op tot berouw voor zonde: *het Koninkrijk van God is nabijgekomen. Bekeert u en geloof het evangelie* (Mc. 1:15). Hij bevestigt de nutteloosheid van dierlijke offers in plaats van berouw en herhaalt de woorden van Hosea: *Barmhartigheid wil ik en geen offerande* (Mt. 9:13). Het beeld van de 'losprijs', evenals 'verlossing' een metafoor van de slavenmarkt, verschijnt in zijn woorden: *de Zoon des mensen kwam om te dienen en zijn leven te geven als losprijs voor velen* (Mc. 10:45). Bij de instelling van de Eucharistie beantwoordt hij Jeremia's probleem in zijn woorden: *dit is het bloed van mijn verbond, dat voor velen vergoten wordt tot vergeving van zonden* (Mt. 26:28). Ook past hij op zichzelf toe de woorden van Jes. 53 over de lijdende knecht, als hij spreekt: *Want ik zeg u, dat dit woord, dat geschreven is, aan mij in vervulling moet gaan* (Lc. 22:37). Johannes de Doper beschrijft Jezus als *het lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt* (Joh. 1:29).

Paulus verkondigt dat *Christus is gestorven voor onze zonden* (1 Kor. 15:3). Voor hem zijn dood en opstanding van Christus het middel waardoor wij verlost worden van de gevolgen van onze overtreding van de Wet (zonde), van Gods veroordeling

en van de (geestelijke) dood. Door de doop delen wij op mystieke wijze in de dood van Christus en zijn overwinning op de dood door de opstanding en ontvangen wij rechtvaardiging als Gods vrije gift. Vrede tussen God en mens komt tot stand door het bloed van het kruis (Kol. 7:20). Paulus gebruikt ook een substitutiebeeld: *Hem, die geen zonde gekend heeft, heeft hij voor ons tot zonde gemaakt* (2 Kor. 5:21). Eenmaal gebruikt Paulus het beeld van het paaslam: *Want ook ons paaslam is geslacht: Christus* (1 Kor. 5:7). Evenals Johannes de Doper vergelijkt hij de dood van Jezus met het offeren van het paaslam ten tijde van de Pascha, hoewel hij zeer goed weet dat dit alleen in de tempel geslacht werd om dan mee naar huis genomen te worden voor de seidermaaltijd. In Hebreëen (auteur onbekend) vinden we het beeld van de hogepriester die zichzelf offerde (Heb. 7:27). De Bijbel vertelt ons het verhaal van de verzoening dus in diverse beelden, metaforen.

4. Latere theologische uitwerking

Door de eeuwen heen hebben vele theologen getracht deze verschillende bijbelse beelden te combineren in een allesomvattende theologie van de verzoening. Ik geef hier de voornaamste voorbeelden met een korte karakterisering. **Origenes** (ca. 200) formuleerde de losprijsstheorie: De dood van Christus is de losprijs, die betaald moest worden aan Satan, die door de zondeval de rechten over de mens had verkregen.

Augustinus (ca. 400) nam de losprijsstheorie over en verbond verzoening met het idee van de erfzonde, de 'erfelijke ziekte' van de mens na de val van Adam.

Anselmus (ca. 1100) ontwikkelde in *Cur Deus Homo* de satisfactietheorie: Als de beperkte mens geen genoegdoening kan bieden aan de onbeperkte God, dan moet God zelf de plaats van de mens innemen in de persoon van Christus en door diens dood volledige genoegdoening aan de goddelijke gerechtigheid verschaffen.

Thomas van Aquino (ca. 1250) ontkende de noodzaak voor deze methode van genoegdoening, maar stelde dat de door God gekozen manier zeer passend (congruent) was: *het manifesteert zijn almacht, goedheid, wijsheid en de harmonie tussen zijn rechtvaardigheid en genade*. In wezen aanvaardt hij dus de satisfactietheorie, maar zegt dat God het eventueel anders had kunnen doen. Verzoening is voor Thomas de vrije gift van God aan ons die onszelf niet kunnen verlossen tengevolge van ons verlies van de bovennatuurlijke gaven door de erfzonde. De mens kan door geloof en werken meewerken met Gods genade en aldus rechtvaardiging en heiliging ontvangen. Dit werd de officiële rooms-katholieke leer van de verlossing, waarmee **Teilhard** in flagrante strijd kwam.

Luther ontkende met kracht de mogelijkheid van menselijke medewerking met genade anders dan door geloof alleen (*sola fide*). Bewerend terug te keren naar hetgeen Paulus leerde, verwierp hij de satisfactietheorie en verving deze door de substitutietheorie: Christus droeg door vrijwillige vervanging (substitutie) de straf die ons toekwam en werd door God als zondaar gerekend in onze plaats. **Calvijn**

ging nog verder met zijn straftheorie: Christus droeg in zijn ziel de martelingen van een veroordeelde en geruïneerde mens.

Uit al deze theorieën komt naar mijn mening een gruwelijk godsbeeld naar voren, een beeld van een god die hopeloos gevangen zit in zijn eigen gerechtigheid. Ik heb daarom volledig begrip voor **Den Heyer**, die zegt zich in deze leerstellingen niet meer te kunnen vinden (17). Hoe konden de theologen zo uitglijden? Ik meen dat er drie fouten zijn gemaakt: 1. bijbelse metaforen zijn letterlijk genomen; 2. de dood van Christus werd geïsoleerd van de incarnatie en opstanding; 3. Verwaarloosd werd de voortgaande schepping als Gods voortdurende strijd tegen het kwaad. Over het letterlijk nemen van metaforen: een bordje met het symbool voor uitgang is niet zelf de uitgang, maar verwijst daarnaar; wie meent dat het echt de uitgang is, loopt er met zijn hoofd tegenaan (met dank aan dr.J.Verburg). Voordat ik met deze fouten in gedachte een eigen theologie van de verzoening schets, eerst iets over het anglicaanse denken over dit thema.

5. Anglicaans denken over verzoening

Anglicaanse theologie is gebaseerd op Bijbel en de Traditie neergelegd in de geloofsbelijdenissen van de vroege, ongedeelde Kerk, waarbij de rede mag worden gebruikt voor het verstaan van beide. Het Niceaanse credo zegt slechts: *Die om ons mensen en tot onze zaligheid uit de hemel is nedergedaald en het vlees heeft aangenomen...voor ons gekruisigd...En ten derden dage is hij verrezen.* In afwezigheid van een specifiek anglicaanse geloofsbelijdenis moeten we naar liturgische teksten kijken om een idee te krijgen van het anglicaanse denken over verzoening. Eucharistisch gebed I in het *Alternative Services Book 1980* zegt: *Door hem hebt u ons bevrijd van de slavernij der zonde, hem hebt u gegeven om geboren te worden als mens en te sterven aan het kruis; u hebt hem doen verrijzen van de doden...wij gedenken zijn offerande van zichzelf eens en voor al aan het kruis, en verkondigen zijn machtige opstanding...* Dezelfde of soortgelijke bewoordingen worden gebruikt in Eucharistische gebeden II en III. In al deze gevallen worden incarnatie, dood en opstanding als het ware in één adem genoemd.

In de *Articles of Religion* (1562), een historisch document dat niet (meer) als geloofsbelijdenis gehanteerd wordt, staat in Artikel XI (Van de Rechtvaardiging van de Mens): *We worden rechtvaardig geacht voor God, uitsluitend wegens de verdienste van onze Heer en Heiland Jezus Christus door geloof en niet om onze eigen werken of verdiensten. Daarom is dat we gerechtvaardigd worden door geloof alleen een heilzame en troostrijke leer* (hier ziet men de invloed van de lutherse leer in de Engelse kerk van die tijd). De catechismus in het Engelse *Book of Common Prayer* (1662) verklaart Wet, Niceaanse geloofsbelijdenis en Onze Vader, maar bespreekt verzoening niet afzonderlijk. De moderne catechismus in het Amerikaanse *Book of Common Prayer* (1976) zegt: *Verzoening is het werk van God dat ons bevrijdt van de macht van kwaad, zonde en dood. Door zijn gehoorzaamheid, tot lijden en dood, bracht Jezus het offer dat wij niet konden*

brenge; in hem zijn wij bevrijd van de macht van de zonde en verzoend met God. Het is duidelijk dat anglicanen zich onthouden van een dogmatische formulering van het proces van de verzoening.

5. Verzoening in de chaostheologie

Als ik dan nu een poging waag tot formulering van een theologie van de verzoening, dan is dit allereerst bedoeld als een handreiking aan hen die zich niet meer in de oude formuleringen, zoals in de Heidelbergse Catechismus, kunnen vinden. Ik maak daarbij gebruik van mijn chaostheologie, ontstaan in mijn boek *Schepping en Evolutie, Poging tot Synthese* (20), eerder beschreven in *GAMMA* (21), uitvoeriger in mijn nieuwe boek *Mens, Chaos, Verzoening* (22). Essentie van deze benadering is dat ik uitga van het bijbelse idee van schepping vanuit oerchaos (in plaats van *creatio ex nihilo*, waarbij God verantwoordelijk wordt voor het kwaad in de wereld). Daarbij resteert een chaoselement, dat zich manifesteert in het fysieke en morele kwaad in de schepping. God is in zijn *creatio continua* verwickeld in een voortgaande strijd met het resterende chaoselement, alreeds 15 miljard jaar, waarin de mens slechts gedurende de laatste 10.000 jaar heeft bestaan. Dit is dus niet alleen een menselijke problematiek, maar een kosmisch drama. Paulus voelt dit aan, als hij zegt: *de ganse schepping zucht en is in barensnood* (Rom. 8:22), in verwachting van verlossing. Dat betekent voor mij dat God in deze voortgaande strijd niet alleen doende is om de mens te bevrijden, maar de gehele kosmos. Paulus ervaart dit ook, als hij zegt: *God was in Christus de wereld* (Κοσμος) met zichzelf verzoenende (2 Kor. 5:19).

Natuurlijk is het geen triviale zaak dat Gods belangrijkste schepsels ook ten prooi vielen aan het resterende chaoselement en zondaars werden. Als zijn beelddraggers, begiftigd met inzicht in goed en kwaad en met vrije wil, blijven wij ten volle verantwoordelijk voor onze daden, maar wij kunnen onszelf er niet aan onttrekken. Daarom neemt God ons gehele wezen, onze lichaam-geest-eenheid, tot zichzelf in de incarnatie van Christus. Het chaoselement drijft dan, als het ware in een uiterste poging, mensen ertoe om Christus te doden, zoals vele martelaars gedood zijn in de loop van de geschiedenis. Maar God verandert door de opstanding van Christus de schijnbare nederlaag tegen de chaos in een beginnende en tegelijk definitieve overwinning. Beginnend in de zin dat de opstanding verwijst naar ons aller opstanding op de laatste dag; definitief omdat de chaos niet meer bij machte is om de verzoening van de mens met God tegen te houden. Verzoening betekent dat in principe alle mensen mogen delen in Gods overwinning op chaos in de opstanding van Christus.

Deze omschrijving van verzoening vermijdt het letterlijk nemen van de bijbelse metaforen, integreert kruisdood met incarnatie en opstanding en plaatst verzoening in de context van *creatio continua* met vervulling op de Laatste Dag. Tevens wordt God niet als een gevangene van zijn eigen gerechtigheid afgeschilderd. Uiteraard moeten wij de ons geboden verzoening aanvaarden in en door geloof,

dus ik volg niet Teilhard de Chardin in zijn gedachte van een 'geruisloze' evolutionaire vergoddelijking van de mens.

1. Pierre Teilhard de Chardin, *The Phenomenon of Man*, Collins, London, 1959.
2. Pierre Teilhard de Chardin, *Le Milieu Divin*, Fontana, London, 1960.
3. Charles E. Raven, *Teilhard de Chardin, Scientist and Seer*, Harper & Row, New York, 1962, pp. 174 -184.
4. Teilhard de Chardin, l.c. ref. 2, p. 80.
5. Teilhard de Chardin, l.c. ref. 2, p. 53, 58.
6. Teilhard de Chardin, l.c. ref. 2, p. 65.
7. Teilhard de Chardin, l.c. ref. 2, p. 75.
8. Teilhard de Chardin, l.c. ref. 2, p. 84.
9. Teilhard de Chardin, l.c. ref. 2, p. 7 47, 7 49.
10. Teilhard de Chardin, l.c. rd. 1, p. 288. 71.
11. Teilhard de Chardin, l.c. ref. 1, p. 371-313.
12. Pierre Teilhard de Chardin, *Christianity and Evolution*, Harcourt Brace, San Diego, 1971, p. 40.
13. Teilhard de Chardin, l.c. ref. 12, p. 51.
14. Teilhard de Chardin, l.c. ref. 12, p. 193.
15. C.J. den Heyer, *Verzoening, bijbelse notities bij een omstreden thema*, Kok, Kampen, 1997.
16. Hans van Munster e.a., *Uit op Verzoening in Praktijk en Theologie*, Kok, Kampen, 1997; L.J. van den Brom e.a., *Verzoening of Koninkrijk*, Kok, Kampen, 1998; P. Valkenburg, red., *Begaanbare Wegen, Verzoening tussen de Godsdiensten*, Kok, Kampen, 1998; C. Houtman, red., *Ruimte voor Vergeving*, Kok, Kampen, 1998; H. Baarlink, zie ref. 16.
17. C.J. den Heyer, l.c. ref. 12, p. 7 36.
18. C.J. den Heyer, l.c. ref. 12, p. 33.
19. H. Baarlink, *Het Evangelie van de Verzoening*, Kok, Kampen, 1998.
20. Sjoerd L. Bonting, *Schepping en Evolutie: Posing tot Syntnese*, Kok, Kampen, 1996, 2 1997, pp. 70-77, 192- 193.
21. Sjoerd L. Bonting, *Chaostheologie*, GAMMA jrg. 4 (nr. 5): 42-49, 1997.
22. Sjoerd L. Bonting, *Mens, Chaos, Verzoening*, Kok, Kampen, nov. 1998.

**Beschouwingen over Restvragen n.a.v. de kring over het
procesdenken - gehouden door ds. Julia van Rijn, voorjaar van
1998 te Rijswijk**
Ben Crul

Ik heb niet de pretentie het antwoord op deze vragen te kunnen geven en spreek dan ook over 'beschouwingen', waarbij ik mijn gedachten de vrije loop kan laten.

Is het godsbeeld van het procesdenken consistent met het bijbels godsbeeld? Ik begin met deze vraag, omdat daar het uitgangspunt en de kern ligt van mijn beschouwingen. Hopelijk wordt duidelijk wat ik daarmee bedoel als ik niet spreek over het bijbelse godsbeeld maar over een bijbels godsbeeld, met andere woorden over een al of met traditioneel godsbeeld dat haar oorsprong vindt in de Bijbel. Zó gedefinieerd zou ik niet direct willen zeggen dat het godsbeeld van het procesdenken consistent is met een bijbels godsbeeld. Ook al zijn er overeenkomsten en is er een zekere samenhang of coherentie en ook al is er niet alleen sprake van tegenstrijdigheid of inconsistentie tussen beide godsbeelden, toch zijn de uitgangspunten zo principieel verschillend dat het primair zoeken van consistentie van het godsbeeld van het procesdenken met een bijbels godsbeeld eerder verwarring dan helderheid verschaft.

Het procesdenken gaat immers niet uit van openbaringen maar van een systematische analyse van de fundamentele opbouw en het wezenlijke functioneren van de werkelijkheid. Er zou een misverstand kunnen ontstaan door op te merken dat ook in het Testament vaak gewezen wordt op (aspecten van) de werkelijkheid en dat er in de loop van de eeuwen al indrukwekkende betogen zijn opgezet om God vanuit de werkelijkheid te verklaren, zoals bijvoorbeeld het betoog van Thomas van Aquino over 'de vijf wegen tot God'. Die visies hadden evenals het procesdenken een rationeel karakter. In feite waren ze echter bedoeld om het bestaan van God vanuit de werkelijkheid te onderbouwen, terwijl op de achtergrond het bestaan van God reeds werd verondersteld. (vgl. *Gesprekken over de natuurlijke godsdienst* van David Hume).

Bij het procesdenken is dat totaal anders! In deel I van het interessante boek *Stubborn fact and creative advance* van Hosinski over het procesdenken wordt dan ook terecht geen godsbegrip geïntroduceerd. Pas in deel II komt God ter sprake. Het is zijn grondige analyse van de werkelijkheid die Whitehead (Wh.) tot de noodzaak heeft gebracht een godsbeeld in te voeren. Ook op dit punt moet er geen misverstand ontstaan door te veronderstellen dat Wh. daarmee het procesdenken verlaat en overgaat tot een processtheologie. Dat is niet het geval. Zijn beschouwingen over God vormen namelijk een wezenlijk onderdeel van zijn procesdenken en ze moeten niet beschouwd worden als een vorm van processtheologie. Over processtheologie moet, zoals ik het zie, gesproken worden als we

nagaan in hoeverre de theologie van een van de bestaande godsdiensten consistentie vertoont met de visies van het procesdenken. Dat is het heroverwegen van de bestaande religies waar prof. Wildiers indertijd over heeft gesproken. Dit betekent dat het uitgangspunt van de processtheologie ligt bij het zich verdiepen in het procesdenken inclusief een verdieping in de visies van het procesdenken over God. Voor degenen bij wie het procesdenken overkomt als een acceptabele of op z'n minst niet onaannemelijke universele visie op de werkelijkheid waarin een God aanwezig is, zou de bovengestelde vraag dan ook luiden: In hoeverre zijn bijbelse godsbeelden (of godsbeelden van andere bronnen van openbaring) consistent met het fundamentele godsbeeld van het procesdenken? Uiteraard kan die vraag in haar algemeenheid niet zo maar worden beantwoord. De diverse karakteristieken van de vele religieuze godsbeelden moeten daartoe serieus worden overwogen. De processtheologie zoals die vooral in Amerika, met name met betrekking tot het christendom, wordt beoefend, houdt zich daar al vele jaren intens mee bezig.

Waarom wordt er gesproken van een 'tijdloos domein' van mogelijkheden? Hoe verhoudt dit zich tot onze tijdelijke werkelijkheid?

Een korte samenvatting van de uitgangspunten van het procesdenken is bij deze vraag niet te vermijden. Voor Wh. omvat de werkelijkheid al datgene wat kan worden 'ervaren'. Dat ervaren heeft een ruime betekenis en is geenszins beperkt tot bewustzijn of tot zintuiglijke waarnemingen. Wh. gaat logischerwijs uit van het menselijke ervaren. Het verschijnsel 'ervaren' als zodanig breidt hij op goede gronden uit tot een vermogen van alle 'entiteiten' om te ervaren. De basisentiteiten door wie de werkelijkheid is en nog steeds wordt opgebouwd noemt hij ervaringsgebeurtenissen of actuele entiteiten, die in diverse 'gemeenschappen' en 'gradaties' voorkomen. De drie hoekstenen voor de opbouw van de werkelijkheid zijn: feiten, mogelijkheden en ingevingen. In tegenstelling tot de (voldongen) feiten van het verleden zijn mogelijkheden 'abstract'; ze zijn (nog) geen werkelijkheid en horen dus niet tot de concrete werkelijkheid zoals die door de 'wordende' gebeurtenissen is gevormd. Wh. noemt ze wel 'eeuwige objecten', maar zegt daar direct bij dat die uitdrukking misschien verwarrend is. 'Mogelijkheden' vindt hij een wellicht beter woord. Tijdloos slaat dus op het niet concreet zijn van de mogelijkheden, terwijl gebeurtenissen en feiten van de tijdgebonden reële wereld dat wel zijn.

Waar komt het kwaad vandaan? Bij kwaad in de wereld niet vragen naar het 'waarom', maar naar het 'waartoe in het licht van de evolutie'. Dan kan lijden een zin krijgen. Is dat wat Cobb zegt? Is dat geen relativering van het kwaad, van de duivel?

Het 'worden', het gebeuren van de gebeurtenissen ziet Wh. als het ultieme verschijnsel van de werkelijkheid. Dat wil zeggen, we kunnen met ons denken niet verder doordringen tot achter het verschijnsel dat gebeurtenissen gebeuren zoals ze gebeuren. Hij spreekt dan ook van het wijsgerig (denkmatig) ultieme van de werkelijkheid waarover we na kunnen denken, omdat we in staat zijn om die

werkelijkheid bewust te ervaren; onze analyse van de werkelijkheid houdt echter op bij de constatering dat er ook niets had kunnen zijn. Wh. noemt het door hem grondig geanalyseerde, wijsgerig ultieme proces dat zich afspeelt bij het 'worden' van ervaringsgebeurtenissen, het proces van creativiteit. Dat kan misleidend zijn, omdat wij creativiteit doorgaans zonder meer associëren met iets goeds, iets positiefs. Wh. heeft die term echter gebruikt om aan te geven dat de actuele entiteiten geen passieve maar actieve (creatieve) 'bouwers' zijn van de werkelijkheid. Ze laten de gebeurtenis 'worden' tot wat ze daarna als voldongen feit 'is'. 'Zijn' is dus het resultaat van 'worden'. De gebeurtenissen kunnen zelf kiezen uit de openstaande mogelijkheden, maar dat kan alleen als ze (voor zover de omstandigheden dat toelaten) vrij zijn om te kiezen. M.a.w. ze kunnen zowel voor het 'kwaad' als voor het 'goede' kiezen. De vraag 'waar het kwaad vandaan komt' hoeft daarom niet meer gesteld te worden! Het 'kwaad' komt samen met het goede voort uit het ultieme van de werkelijkheid en uit de principiële keuzevrijheid van de ervaringsgebeurtenissen. Daarmee is het kwaad geenszins gerelativeerd. Het blijft iets 'kwaads', iets negatiefs.

Waar komt de creativiteit vandaan?

De vraag waar de creativiteit vandaan komt is bij de vorige vraag al besproken. Het antwoord was: we weten het niet. Het proces van creativiteit is er gewoon, het is een gegeven dat er ook niet had kunnen zijn. We hoeven ons daar verder niet het hoofd over te breken. Veel interessanter is de vraag: hoe heeft die 'onverschillige' creativiteit kunnen leiden tot de evolutie van het heelal zoals we die ervaren? De gebeurtenissen konden en kunnen vrij kiezen. Maar waarom is er dan geen ongebreidelde chaos ontstaan? De gebeurtenissen konden en kunnen kiezen uit het reproduceren van bestaande (voldongen) feiten of uit het realiseren van een van de openstaande mogelijkheden om iets nieuws te doen ontstaan, m.a.w. ze kunnen kiezen tussen orde en nieuwheid. We constateren dat er van beide aspecten sprake is geweest en nog steeds is. Als een van beide zou hebben overheerst, zou de evolutie zich niet hebben kunnen voltrekken.

Welk geheimzinnig beginsel heeft blijkbaar voor een zodanige mate van evenwicht tussen orde en nieuwheid gezorgd dat de zaak (althans tot nu toe) niet uit de hand is gelopen maar een (door Teilhard de Chardin zo boeiend beschreven) gezamenlijke ontwikkeling van stof en geest heeft opgeleverd? Op welke manier kan dat beginsel gefunctioneerd hebben en hoe heeft dat beginsel die ontwikkeling mogelijk gemaakt? Straks, sprekend over God, kom ik daarop terug omdat Wh. dat beginsel heeft aangeduid met de naam God. Het heeft ook geen zin ons af te vragen wat er het eerst was: de werkelijkheid of het Beginsel? Het beginsel is immers zinloos zonder een werkelijkheid en de werkelijkheid kan niet bestaan zonder dat beginsel, zonder een God. Vragen of God bestaat, zo zegt Wh., is dan ook even merkwaardig als vragen of de werkelijkheid bestaat.

Wat wordt bedoeld met goed en kwaad, waarheid, schoonheid, goedheid? Kunnen daarvan definties worden gegeven?

Over goed en kwaad is hierboven al gesproken. Wat betreft de 'waarden' (values) 'goedheid, waarheid en schoonheid' het volgende: deze begrippen komen in de wereld pas echt tot hun recht als de evolutie (waarover straks meer) zover is gevorderd, dat er bij het ervaren sprake is van het reflectieve of verstandelijke kenvermogen van de mens. Het gaat daarbij om ervaringsgebeurtenissen die zijn gaan uitstijgen boven een pure bekommernis om zichzelf, om hun eigen 'worden'; het gaat om gebeurtenissen die zich ook bekommeren om de waarden 'goedheid, waarheid en schoonheid'. Hier bereikt het ervaren in feite een hoogste gradatie van intensiteit. Dit is niet zo maar een loze kreet het is een inzicht dat is gebaseerd op een fundamentele analyse van de werkelijkheid en op de plaats daarin van 'het algemeen menselijke ervaren' van deze 'waarden'.

Is God een persoonlijke God? Heeft God een persoonlijke relatie met ons? Hoe kunnen we een relatie hebben met God?

Deze vraag kan niet worden besproken zonder kort in te gaan op de mening van het procesdenken omtrent de noodzaak om het bestaan van een God in de werkelijkheid in te voeren en omtrent de manier waarop die God in de werkelijkheid functioneert. Volgens het procesdenken heeft de ontwikkeling van het universum, zoals we die kennen, slechts plaats kunnen vinden doordat er een bovenmenselijk⁴ beginsel werkzaam is geweest (en nog is), dat aan de gebeurtenissen de richting heeft gewezen naar een, de mens overstijgend, bij het Beginsel bekend doel. Ik zeg met opzet 'richting wijzen' en niet sturen of dwingen, omdat anders aan het principe van de vrijheid van de ervaringsgebeurtenissen geweld zou worden aangedaan en er dan ook geen sprake zou zijn van een eigen verantwoordelijkheid.

Dit 'richting wijzen' moet uiteraard wèl vanaf het allereerste begin hebben plaatsgevonden, maar het heeft in de loop van de eeuwen niet altijd dezelfde vorm aangenomen. Alle gebeurtenissen ervaren namelijk zowel feiten als mogelijkheden. Wh. noemt dat respectievelijk fysieke en mentale ervaringen. Wh. gebruikt het woord 'mentaal' of geestelijk om de eenvoudige reden dat mogelijkheden 'abstracte entiteiten' zijn. Voor Wh. heeft het mentale dus te maken met het ervaren van 'abstracte entiteiten'. Wat geest precies is en hoe die geest functioneert, weten we nog maar ten dele; maar Wh. geeft in ieder geval een voor iedereen begrijpelijke interpretatie van het begrip 'mentaal', waarmee we op een acceptabele manier over onze 'geest' kunnen praten. In het begin van de evolutie, toen er alleen nog maar 'materiële' dingen bestonden, was dat mentale ervaren nog niet sterk ontwikkeld, maar het was rudimentair als een '*dedans*' toch wel voldoende sterk aanwezig om in het bijzonder die mogelijkheden te ervaren die door dat richtingwijzende Beginsel 'op ooghoogte' werden gehouden.

⁴ Ik zeg niet bovennatuurlijk, want dat beginsel moet zich noodzakelijkerwijs binnen de werkelijkheid bevinden.

Nadat die bevoorrechte mogelijkheden eenmaal waren gekozen, heeft het universum mede (dus niet uitsluitend) op eigen kracht een verdere weg gevonden. Met de gezamenlijke opkomst van het mentale en het stoffelijke konden de gebeurtenissen op een steeds intensievere manier gaan ervaren. Het richtingwijzen heeft daarbij steeds meer de vorm aan kunnen nemen van inspiraties, die voor ons mensen een vertrouwd begrip zijn geworden. Dit brengt me uiteindelijk bij de vraag of God een persoonlijke God is. Volgens het procesdenken kan Hij niet anders dan een God zijn, die (tenminste zo) persoonlijk is in die zin dat we met Hem kunnen communiceren. Hoe zou Hij ons mensen kunnen inspireren als Hij alleen maar een onpersoonlijk Beginsel zou zijn? De hoogst persoonlijke relatie die God met ieder van ons heeft, bestaat daarin dat Hij ons voortdurend probeert uit te nodigen en te inspireren. Dat gebeurt rechtstreeks via onze eigen geest, maar ook via de wereld en de mensen om ons heen. Als we die mentale ingevingen serieus nemen, kunnen we dat ook voortdurend als een realiteit ervaren.

God is Geest. Geest-Logos ... de primordiale kant van God?

Is de Logos, God's Geest, de primordiale kant van God? Dit is een proces theologische vraag waarop ik hier procesfilosofisch wil reageren. Dat is slechts mogelijk door dieper in te gaan op de vraag waarom Wh. het noodzakelijk vond om het bestaan van een God in en vanuit de werkelijkheid te introduceren. Laat ik vooraf opmerken dat Wh.'s godsbeeld gecompliceerd is. Wh. zegt: dat kan niet anders; de traditionele godsbeelden zijn in feite te simpel; ze sluiten niet aan bij de gecompliceerdheid van de werkelijkheid. Kort samengevat is zijn visie als volgt: We ervaren niet alleen feiten maar ook mogelijkheden. Maar hoe kan dat? Mogelijkheden zijn abstracties; ze zijn niet werkelijk.

Het ontologische principe van het procesdenken eist dat alleen werkelijke of actuele entiteiten mee kunnen spelen in de opbouw van de werkelijkheid. Maar hoe is dan mogelijk dat iets wat niet kan, blijkbaar toch gebeurt? De enig mogelijke oplossing van dit probleem ligt volgens Wh. in de aanname van een Actuele Entiteit, die het schijnbaar onmogelijke mogelijk maakt. De hoedanigheid die ervoor nodig is, is voor Wh. de primordiale hoedanigheid die hij toeschrijft aan een Entiteit die hij God noemt. Het voert te ver om in het bestek van deze beschouwingen daar dieper op in te gaan. Hoofdstuk 7 van het genoemde boek van Hosinski is daarover heel grondig en duidelijk. Verwijzend naar de bovengenoemde interpretatie van het mentale, volgt hieruit ook dat God niet een pure Geest is. Godervaart immers, uiteraard zonder enige beperking, zowel het abstracte als het feitelijke. Hij is voorts degene die het mogelijk maakt dat ook wij, zij het beperkt, het abstracte, m.a.w. mogelijkheden kunnen ervaren. God verschilt gradueel van ons in een voor ons onvoorstelbare mate, maar Hij verschilt niet principieel van ons in die zin, dat Hij alleen maar Geest zou zijn zonder een reële band met het stoffelijke. Ik denk dat we ons vergissen als we denken dat de band tussen het stoffelijke en het mentale, zoals die bij ons mensen bestaat, de enig mogelijke vorm is waarin die band kan bestaan. Die band is bij pure materie

anders dan bij de mens en ook bij God kan die band weliswaar anders van karakter zijn, maar er moet ook bij God sprake zijn van een innerlijke band tussen het Mentale (zijn Geest) en het stoffelijke. In dit verband is de opvatting dat we de wereld kunnen zien als het Lichaam van God interessant.

Uw koninkrijk kome... Kunnen wij daaraan bijdragen? Alles wat wij aan goeds doen, draagt bij aan Gods oerideaal van waarheid, schoonheid en goedheid. Via de consequente natuur neemt God wat wij doen in zich op. Is dit denken vergelijkbaar met de verbondstheologie, waarin de mens ook als bondgenoot en schepper naast God werd gezien? Dan zou het procesdenken eerder bij het joodse denken dan bij het calvinisme aansluiten...

Het ligt voor de hand om de hoogste gradatie van het ervaren, namelijk het ervaren van de waarden van goedheid, waarheid en schoonheid in verband te brengen met Gods visioen van goedheid, waarheid en schoonheid (een visioen waarover de bijbel spreekt als over het Koninkrijk Gods). Door het fundamentele inzicht van het procesdenken in het verschijnsel van het ervaren en in de rol die God daarbij speelt, kunnen wij ook bewuster en doelgerichter bijdragen tot de realisering van Gods visioen. Dit geeft inderdaad ook wat de verbondstheologie betreft een helderder beeld van de mens als bondgenoot (*companion*) en schepper naast God. Het joodse denken van een exclusieve band van God met het joodse volk past echter niet bij de universele band, die God volgens het (christelijk en het) procesdenken heeft met de mensheid als geheel.

Wat is binnen het procesdenken de plaats van het gebed, de meditatie etc.?

Er is binnen het procesdenken volop plaats voor gebed en meditatie als we de inspirerende aanwezigheid van God in de wereld een reële, levende werkelijkheid laten zijn. We zijn tot nu toe veelal gewend geweest om met name God te vragen om de loop van de gebeurtenissen dirigistisch te beïnvloeden. "Geef dat dat vliegtuig goed aankomt, dat ik mijn examen haal, dat mijn kind of mijn vrouw geneest of dat die storm snel voorbijgaat". Dit soort bidden (wat nog al eens op een teleurstelling uitliep), is volgens het procesdenken niet bepaald zinvol. Het gebed "*Heer verhef de harten van de mensen en ontsteek in hen het vuur van uw liefde*" krijgt daarentegen met het procesdenken een veel reëlere en diepere betekenis. In plaats van te zeggen dat we van God niets merken, is het zinvoller om God te danken als we een goede ingeving bij onszelf of van een medemens ervaren en om te vragen om inspiratie om de goede keuzes te maken. Meditatie is, in combinatie met zulke gebeden, het serieus nadenken over de vraag waarheen, in de diverse situaties van het leven, Gods inspiratie ons wijst.

Hoe kan een mens het door God gegeven begindoel kennen? Mensen kiezen uit mogelijkheden; hoe weten we welke ons door God worden aangereikt?

Het doel dat volgens het procesdenken God voor ogen staat, is het realiseren van zijn visioen van goedheid, waarheid en schoonheid. (Wh. spreekt ook vaak over '*tenderness*'. Wij zouden zeggen: 'liefde overwint alles'). Het aannemen dat Gods

doel bestaat in het verwezenlijken van dit visioen, is voor Wh. het resultaat van zijn analyse van de werkelijkheid, met name van zijn analyse van algemeen menselijke ervaringen. Anders gezegd: ook mensen die de Bijbel niet kennen, kunnen dit doel kennen en kennen het ook. In feite, zo legt Whitehead met goede argumenten uit, begint iedere ervaringsgebeurtenis met een begindoel, een *initial subjective aim*, dat God ons uitnodigend voor ogen houdt en dat overeenkomt met Gods doel. We hoeven dat doel van God echter niet te volgen, we kunnen daarvoor kiezen, maar we mogen het ook meer of minder afwijzen. We kunnen ervoor kiezen om naar iemand een vriendenhand uit te steken of om naar de ander een steen te gooien. Met Gods visioen van liefde voor ogen weten we feilloos tot welke keuze God ons inspireert. Hij zou 'zijn eigen ruiten ingooien' als Hij ons tot geweld zou uitnodigen. Wij stellen dus ons eigen doel vast en nemen onze eigen beslissing, maar Gods doel is daarbij het noodzakelijke uitgangspunt. In dit verband wil ik niet nalaten te wijzen op wat Wh. noemt 'de intensivering van het ervaren'. Hij bedoelt daarmee dat, door de gezamenlijke ontwikkeling van het stoffelijke en het mentale in de loop van de evolutie, het ervaren een zodanige 'gradatie' heeft bereikt dat we met God kunnen communiceren (dat we in die zin tot zijn evenbeeld en gelijkenis zijn geworden) en van zijn visioen kennis hebben kunnen nemen. 'De intensivering van het ervaren', dat kennelijk het essentiële streven van de evolutie is, is in feite het middel dat voor God onmisbaar was en is om samen met de mens zijn visioen te realiseren.

Het procesdenken gaat uit van de evolutietheorie. Hoe is God primordiaal en consequent aanwezig binnen de evolutie?

Inderdaad ziet het procesdenken de werkelijkheid als een proces, waarbij weliswaar drempeloverschrijdingen hebben plaatsgevonden, maar dat in wezen één continu doorlopend evolutionair proces is. Zonder Gods creatieve inspiraties had dit proces nooit zo kunnen verlopen. Het procesdenken ziet God echter niet als Degene, die aan dat proces als 'Schepper van hemel en aarde' is voorafgegaan (een voorname reden speelt daarbij *'the problem of evil'*).

Over de betekenis van Gods primordiale hoedanigheid nog het volgende: God is in zijn primordiale hoedanigheid aanwezig binnen die evolutie als de ultieme grond voor de mogelijkheden. Het begrip 'mogelijkheden' is in het denken van Wh. dat tot een godsbegrip heeft geleid van cruciale betekenis. Zonder mogelijkheden geen nieuwheid, geen *'subjective aim'*, geen orde en geen waarden. En vooral, zonder God zouden we de abstracte mogelijkheden niet kunnen ervaren, terwijl dat blijkbaar toch gebeurt! Gods consequente hoedanigheid is het logisch af te leiden gevolg van zijn primordiale hoedanigheid, die zonder reële betekenis zou blijven als God zich niet echt met de wereld had bemoeid en dat nog steeds doet. God is in zijn consequente hoedanigheid aanwezig in de evolutie als de grond voor de eenheid van de feitelijke wereld. In die laatste hoedanigheid ligt ook de basis van de al eerder bij de vraag over de Geest-Logos genoemde innerlijke band van God met het stoffelijke.

Verrijzenis?

Over de verrijzenis van Jezus en over de eschatologische verrijzenis van alle mensen op de Dag des Oordeels heeft het procesdenken geen uitgesproken mening. Omdat met name de verrijzenis van Jezus zo'n centrale plaats inneemt in het christendom, is het zinvol om daarover proces theologisch na te denken. Zonder een subjectieve onsterfelijkheid uit te sluiten is Wh. van mening dat alle ervaringsgebeurtenissen objectief onsterfelijk zijn doordat ze zichzelf (als voldongen feiten) opslaan in het onuitwisbare bestand van het verleden. God laat niets en niemand verloren gaan; Hij neemt al datgene wat er is gebeurd op in zijn Wezen. Zo is de mens als een bijzondere gemeenschap van actuele entiteiten objectief onsterfelijk. Prof. Van der Veken heeft in een boeiend artikel "*Talking meaningfully about immortality*" uiteengezet, dat hij veronderstelt dat de mens na zijn dood niet alleen objectief maar ook met zijn subjectieve identiteit de principiële mogelijkheid kan verwerven om deelgenoot te worden van Gods consequente hoedanigheid. Als dat zo is, is er sprake zowel van een objectieve als van een subjectieve onsterfelijkheid. Waartoe mensen in die toestand in staat zijn is ons uiteraard (vooralsnog) niet bekend. Misschien kunnen we na een periode, waarin we groeien in kennis en liefde, een positieve rol meespelen in de activiteiten van Gods consequente hoedanigheid (engelen?). Of anderzijds: wie blijft volharden in een afwijzing van God zal misschien een negatieve rol spelen (duivelen?). Hoe ook, het lijkt niet uitgesloten dat overledenen zich kunnen manifesteren. Dat zou niet iets bovennatuurlijks zijn, maar 'n uiting van reële werkelijkheid. De opstanding van Christus' dode lichaam uit het graf en zijn manifestaties na zijn dood, die als zijn 'verrijzenis' zijn ervaren, zijn procesfilosofisch dunkt me niet aannemelijk.

Waar gaat het naartoe? Wat valt er te hopen voor de wereld?

Waar het met de wereld naar toe gaat is uiteraard niet te voorspellen. Alleen de voldongen feiten van het verleden kunnen gekend worden. De mogelijkheden van de toekomst kunnen weliswaar meer of minder sterk vermoed worden, maar zekerheid kan daarover principieel nooit bestaan. Als we geloof hechten aan de God van het procesdenken, die de Heer is van de mogelijkheden, kunnen we van daaruit erop vertrouwen dat voor God de mogelijkheden om zijn visioen te realiseren nooit uitgeput zullen raken. Dit perspectief kan ons stimuleren om onze medeverantwoordelijkheid te dragen om Gods inspiraties serieus te nemen en om samen met Hem aan een harmonieuze toekomst te bouwen.

Tot slot nog een opmerking over de vraag waar het met het christendom naartoe gaat. Als de christelijke kerken zich formeel en star en dogmatisch blijven vastklampen aan de traditionele christelijke leer zal het nu al algemeen betwijfelde christelijke geloof de komende eeuw naar mijn persoonlijke overtuiging niet overleven. Maar als die kerken zich openstellen voor het godsbeeld van het procesdenken en dat godsbeeld serieus gaan overwegen zal het christendom denk ik in de komende eeuw weer een voorttrekkersrol kunnen gaan vervullen in een naar eenheid groeiende harmonieuze wereld.

SEKSUALITEIT

Henk Hogeboom van Buggenum

In 'Nuances van een hyperseksuele cultuur' (Trouw 30-09) duidt criminoloog Hans Boutellier (HB) n.a.v. de affaire Starr-Clinton, Gerry van de List-Gay Games, Sex voor de Buch (kijkcijfer 1 miljoen!), de (Zandvoortse) kinderporno enz. seks als de *Real Thing* van de *ontideologiseerde zingeving* in onze wereld. De obsessieve aandacht voor het seksleven draagt een dubbel karakter. Naast afschuw en verontwaardiging over het mensonwaardige is er de aantrekkingskracht van het exhibitionisme, dat als een verdere stap naar onttaboeïsering of seksuele bevrijding wordt gepresenteerd.

HB haalt Michel Foucaults *Geschiedenis van de seksualiteit* (1976) aan: "De seksuele revolutie heeft de seksualiteit niet bevrijd, maar haar tot heer en meester van onze identiteit gemaakt. De zijnsvraag - wie ben ik en waarom dan wel - staat in deze tijden volledig in het teken van de seks." En vervolgens citeert hij uit Jean-Claude Guillebauds *La Tyrannie du Plaisir* (1998): "Achter het hedendaagse hedonisme gaat een wereld schuil van vereenzaamde individuen. *De ander* wordt door de geïndividualiseerde burger vooral gezien als instrument ter bevrediging van de eigen lusten." Die tyrannie van de kortstondige lustbevrediging wordt door Guillebaud in verband gebracht met het verdwijnen van het geloof in de vooruitgang.

Vanuit de visie van Teilhard zijn hierbij enige kanttekeningen te maken. De eerste is, dat de mens de lijn die de evolutie sinds de *big bang* heeft gevolgd, zal weten vast te houden. Hij gelooft dus in de vooruitgang. Zeker, er zullen perioden van terugslag volgen, waarin gigantische rampen plaatsvinden. Maar... deze houden evenzovele kansen in ter verbetering. In hoeverre de mensheid bijvoorbeeld uit de holocaust lering trekt, valt aarzelend te bezien; de toekomst zal het uitwijzen. Wat valt echter volgens Teilhard uit de evolutie op te maken? Ten eerste, dat er een omslag plaatsvindt bij *verzadiging*. Zo zullen bijvoorbeeld ook hyperseksualisering en toenemend geweld hun eigen tegenkrachten oproepen. Men zal op steeds grotere schaal ervan walgen en steeds meer individueel een andere richting voor zijn leven zoeken. Wat HB tegen de uitwassen van seksualiteit bepleit, namelijk de bescherming van kwetsbare groepen, de bestrijding van kinderporno en terughoudendheid in de expliciete vertoning van geweld is nog defensief, maar een andere, actieve grondhouding zal zeker ingang vinden nadat het inzicht is doorgebroken dat de kern van de moeilijkheden schuilt in het feit, dat we *de ander* als uitvloeisel van ons ik-gericht en economisch denken teveel als consumptieartikel zijn gaan zien. HB heeft ten aanzien van deze hoofdtrend in onze maatschappij gelijk als hij spreekt van *ontideologiseerde zingeving*, maar niet als hij zegt, dat een "beroep op religieuze waarden in onze gesecculariseerde en vertechnologiseerde wereld onwezenlijk" is. Immers, het zijn de stille krachten van de onderstroom, die *de ander* - vaak buiten de starre instituties van kerken religieus

geïnspireerd - in zijn menszijn bevorderen. Helaas komt deze onderstroom voor onze kinderen te weinig in beeld. Wat via de media op hen af komt is de geschilderde hoofdtrend.

Vooraf op beleidsmakers, ouders en onderwijsgeevenden, zal steeds meer een beroep worden gedaan om kinderen respect en eerbied bij te brengen voor het wonder van de schepping, waarvan de ander net zozeer deel uitmaakt als zijzelf doen. Wij hoeven ons niet blind te staren op dat miljoenen, dat verlekkerd kijkt naar het programma van Menno Buch, die als slachtoffer van de ontkenning door zijn ouders veeleer ons mededogen verdient. Dat er vele miljoenen niet keken, daarover zwijgt de pers.

Ook de protestantse theoloog prof.dr.Gerrit Maneschijn doet in zijn boek *Alleen het verbodene lokt* een poging om de seksualisering van onze maatschappij vanuit de evolutie te duiden. Een recensie in Trouw onder de kop "De harde kern van de seksuele moraal" (03-10-1998) noemt dit boek "een fraaie bijdrage in de discussie", waarin de schrijver "blijk geeft van lef, van een scherp psychologisch inzicht en van grote eruditie. Zijn boek leest als een detective." Toch is hij het spoor naar het wezen van de seksualiteit onzes inziens bijster geraakt. Met Teilhard zouden we de seksualiteit willen benaderen in het licht van de toenemende bewustwording van de mens van zijn eigen goddelijke kern en daarmee van zijn vrijheid al dan niet gebruik te maken van de tweeledige aantrekkingskracht, die inherent is aan de schepping.

Via seksuele afbeeldingen van bijvoorbeeld het phallussymbool werd in talloze godsdienstige rituelen de goddelijke scheppingsmacht vereerd. Naast eerbied speelde daarin ook huiver voor het onbegrepen, het wonder van het nieuwe leven mee. Achteraf kunnen we vaststellen, dat dit vooral gebeurde in tijden, dat de voortplanting ook een duidelijke functie had bij het *overleven*. Dat de r.-k Kerk de seksualiteit alleen geoorloofd achtte als zij aan de voortplanting werd dienstbaar gemaakt, is wellicht evolutionair daaruit te verklaren. Zo ook de duiding, dat seksualiteit iets lichamelijks is, dat als lustverschijnsel moet worden onderdrukt (vgl. het celibaat). Met de voortschrijdende bewustwording, die haar neerslag vindt in de wetenschap en de techniek, konden de gevoelde nadelen van deze eenzijdige benadering worden opgeheven. Het gemiddelde gezin werd kleiner; de voorbehoedmiddelen maakten grotere acceptatie van het lichamelijke mogelijk.

De lijn, die Teilhard in de evolutie meende te kunnen vaststellen, was die van een voortschrijdende doordringing van de geest in de materie. Hoewel we thans getuige zijn van de nadruk, die op het lichamelijke wordt gelegd (ongetwijfeld ook als reactieverschijnsel), zullen we in de toekomst door *verzadiging* een steeds meer vergeestelijkte houding tegenover de seksualiteit zien. Het lijkt zelfs niet onmogelijk, dat we de 'erectie' gaan zien als het aangetrokken worden door de

uniciteit van de ander, zijn goddelijke kern. Zeker, dit zo te stellen, gaat dubbel en dwars tegen alle lacherige voorstellingen in die men daarmee nu nog verbindt.

Alleen een afbeelding door een kunstenaar zou acceptabel zijn. We vonden deze in het boek van Maneschijn; dagblad Trouw drukte hem af (van Lucas Cranach omstreeks 1515-1518), waarop natuurlijk weer verontwaardiging van lezers volgde: de Vader, de Zoon met erectie aan het kruis genageld en de Heilige Geest in de gestalte van een witte duif als de Heilige Drieëenheid omringd door een schare engelen. De vrouw ontbreekt. En daarmee het principe van de voortplanting en het principe van de lichamelijke lust. De aantrekkende kracht, de attractor, wordt verbeeld met de Geest, die van goddelijke oorsprong is.

Als we de seksualiteit niet langer zien in het licht van de voortplanting, maar in het licht van de evolutie, die gericht is op toenadering tot de ander in zijn unieke zijn, respect voor de goddelijke kern in zijn menszijn, dan is zij geïntegreerd in de liefde, waaraan de erotiek ondergeschikt is. Ze hoeft zich ook niet te beperken tot één persoon en ook niet te zijn gericht op het andere geslacht. Het is niet schandelijk om ervan te getuigen, maar zal als eerbetoon worden beantwoord. In vormen, die steeds meer zullen getuigen van geestelijke verfijning.

Het is als met huilen. Er waren tijden en er zijn nog steeds kringen, waarin het als onmannelijk werd beschouwd je emoties door huilen te tonen. Als een president huilt, komt het nog steeds gegarandeerd op de voorpagina's van de kranten. Maar... hij wordt er niet minder om gewaardeerd, integendeel. Het maakt hem meer mens. Het verkleint de afstand. Men kan zich beter met hem vereenzelvigen. Ook de seksuele escapades van Clinton ontmoeten begrip naast de weerzin tegen het erin gevoelde egocentrisme. Zijn daad vormt in zekere zin een bewustwordingsmoment voor de wereld in haar groei naar een andere duiding van haar seksualiteit.

Wat vroeger ondenkbaar was, wordt steeds normaler gevonden. Bijvoorbeeld, dat de bevalling van de moeder met de videocamera wordt opgenomen en het hele gezin daar achteraf naar kan zitten kijken en dit samen beleeft als een groot wonder. Is het in die sfeer ondenkbaar, dat men in de toekomst ook veel natuurlijker in gezinsverband zal omgaan met seksuele opwellingen van geroerdheid of verbondenheid? Dat daarmee de seksualiteit normaal wordt en zich verplaatst uit de sfeer van het ego, dat zijn wil oplegt, zijn veroveringen maakt, zijn lust botviert, naar de gemeenschappelijke beleving? Zo zal de verering en de huiver, die oude culturen tot uiting brachten in hun rituelen rond met erotische symboliek beladen goden in dit stadium van evolutie een eigentijdse interpretatie van een natuurlijke ervaring worden. Religieuze groeperingen zullen zich niet langer tegen homofilie richten maar wijzen op liefdevolle relaties tussen mensen, waarin seksualiteit en erotiek evenzeer passen als economische bedrijvigheid en sociale zorg.

Het is interessant in dit verband te herinneren aan het theologisch-filosofische werk *Die Erziehung des Menschengeschlechts* van Gotthold Ephraim Lessing uit 1780. De zondeval en verdrijving uit het paradijs worden hierin gezien in het licht van de bewustwording. Door het eten van de boom van kennis van goed en kwaad verloor de mens zijn oorspronkelijke staat van harmonie met de natuur. Nu moet hij alle stadia van het bewustzijn doorlopen om deze te hervinden:

"Der historische Fortschritt des menschlichen Erkenntnisvermögens ist nichts anderes als die Ausbildung geoffenbarter Wahrheiten in Vernunftswahrheiten [...] Als sie geoffenbart wurden, waren sie freilich noch keine Vernunftswahrheiten, aber sie wurden geoffenbart um es zu werden".

De wereld zoals die zich aan ons voordoet vraagt om een interpretatie. Dogma's zijn de voorlopige waarheden die de rede in deze interpretatie legt. Dat van de Heilige Drieëenheid en de Godheid van Jezus evenzeer als dat van het geloof in één ondeelbare God, dat door de unitaristen al zo lang wordt aangehangen en door de theoloog Harry Kuitert in zijn boeken opnieuw is verwoord. Het zijn uitingen van een persoonlijke beleving van het onuitspreekbare, maar ze zijn historisch bepaald. Naarmate de kennis van de mens over zijn wereld groeit, neemt het bewustzijn toe van de betrekkelijkheid van zijn interpretatie. Wat aanvankelijk tegenstellingen bleken, blijken op een hoger niveau van bewustzijn te kunnen samenvallen in een nieuwe eenheid. De Drievuldigheid en de Ondeelbaarheid van God zijn dan te vergelijken met het deeltje/golfkarakter van fotonen. Het karakter wordt bepaald door de positie die de waarnemer inneemt. Simpel gezegd: het ligt er maar aan hoe je het bekijkt.

Dit inzicht leidt tot synthese van standpunten. Homofilie als uiting van liefde kan zich uiten in seksualiteit. Uitingen van seksualiteit (als erecties) hoeven geen uiting te zijn van liefde, maar kunnen dat wel. Als ze het zijn, dan zijn ze uitingen van het *ik*, dat zich richt op *de ander* en speelt *de geest* erin de derde persoon, hoe volmaakter, hoe meer een Drieëenheid, die je heilig mag noemen.

'KETTER' KUITERT

Henk Hogeboom van Buggenum

De kritiek in de vele kranten en tijdschriften op het boek van de gereformeerde theoloog Harry Kuitert (HK) is niet mals. Wie kaatst mag echter de bal verwachten. Immers, in zijn boek *Jesus, de nalatenschap van het christendom* schreef hij zelf: "Tot Jezus kun je niet bidden Dat is grove ketterij". Ds. A.S. Rienstra noemt het een zeer 'kettters boek' in een artikel in *Trouw*, dat kopt "Strengere gereformeerden openen aanval op Kuitert" (16-09).

Waar zijn we nu eigenlijk met zijn allen mee bezig: aanval en tegenaanval? Kan dat nog wel in deze tijd, waarin men toch eerder geneigd is naar een vruchtbaar uitgangspunt voor een synthese te zoeken? De naam SOW, Samen-Op-Wegkerken, is toch niet voor niets bedacht? Ik nodigde Harry Kuitert dus uit voor onze bijeenkomst op 10 oktober j.l. Zijn antwoord: "Drukke verhindert mij op uw uitnodiging in te gaan. Afgezien nog van mijn idee, dat ik misschien niet de geschikte persoon ben waar u mij volgens uw brief voor houdt". Bij delen van een interview van Ton Crijnen (TC) met **HK** in *Trouw* d.d. 01-10 voeg ik in cursief enige opmerkingen om de synthese te bevorderen.

TC: Dat u meer ruimte in de kerk wilt voor mensen, die niet langer in de klassieke christologie over de persoon van Christus geloven, lijkt me een illusie nu de drie SOW-kerken hebben vastgesteld, dat de drieënige God de enige bron en norm van de kerkelijke verkondiging is".

HK: 'Kijk ik wil de klassieke beeldvorming graag de eer geven die haar toekomt - je zou geen Europese cultuur herkennen als je dat wegschrapt - maar dan toch meer zoals je een middeleeuws schilderij waardeert, waar Jezus midden in het Vlaamse land wordt uitgetekend of als een renaissancefiguur is neergezet. De schilderijen schetsen niet het beeld van de historische werkelijkheid en toch gooien we ze niet weg. We maken de hedendaagse generaties duidelijk wat de schilders ermee wilden uitbeelden. Zo moet je ook de christologie van vroeger uitlegen: dat bedoelden ze. Zeggen wij nu hetzelfde als toen? Nee, dat hoeft niet."

Het hele werk van Teilhard de Chardin is ontstaan vanuit de wetenschap en de kennis omtrent het veranderde wereldbeeld Hij gaf Christus zijn plaats in de evolutie van de kosmos. Daarmee gaf hij ook aan het woord van de Bijbel vaak een nieuwe interpretatie zonder evenwel aan de essentie ervan iets te hoeven afdoen⁵. Als je de komst van Jezus niet louter historisch ziet, maar als een

⁵ Zie de christologie van Stefan Schneider *Die kosmische Größe Christi als Ermöglichung seiner universalen Heilswirksamkeit an Hand des kosmogenetischen Entwurfes Teilhard de Chardins und der Christologie des Nikolaus von Kues* - Aschendorf Münster 1979 - 544 pp. Verder: de christologie van Jürgen Heinze *Gott im Herzen der Materie - Die Struktur der Zeit als Grundlage christlicher Rede von Gott im Kontext der modernen Physik* - Verlag Norbert M. Borengässer, Bonn, 1996, 320 pp.

moment in de evolutie, waarop de mens zich bewust werd van zijn goddelijke kern en opdracht, dan is er niets tegen het begrip Zoon van God.

TC: De VU-dogmaticus Cees van der Kooi zegt van u, dat u hoort bij de frustratiegeneratie die zich blijft bevrijden van het vroegautoritaire geloof en zich daarbij afzet tegen voorstellingen, die bij jongeren allang weg zijn.

HK: Ik haal de figuur van Jezus terug naar de aarde, waardoor jongeren zich beter met hem kunnen identificeren.

Bij Teilhard is dat nog sterker doordat deze ervan uitgaat, dat iedere mens sinds Jezus kan deelhebben aan de christogenese, de wording van Christus in hem zelf, door zich te richten op al die andere centra van goddelijkheid, zijn naasten. In zijn interview met Sjoerd de Jong in de NRC (12-09) zegt HK echter: "Dat Jezus een goddelijke natuur bezat is een waanidee". Een duidelijk verschil met ons, of een taalverschil?

Het is alleszins begrijpelijk, dat de humanist Paul Cliteur zegt (Trouw 29-09): "Wie de goddelijke natuur van Jezus ontkent, is geen christen meer." En hij voegt eraan toe: "HK is te scheutig met God, te zuinig met Jezus [...] HK zegt, dat de mens ongeneeslijk religieus is; om zijn geloof, hoop en liefde te investeren zoekt hij wat boven hem uitgaat. Waar dat zoeken met onvoorwaardelijke toewijding gebeurt, is er sprake van religie". Dit zou volgens Cliteur inhouden, dat iemand die zich onvoorwaardelijk overgeeft aan popmuziek, voetballen o.i.d. eveneens religieus is. Dat - aldus Cliteur - is te scheutig, daar begint de inflatie van God. En wat blijft er van Jezus over zonder de goddelijkheid die het concilie van Chalcedon hem in 451 toekende? Een goeroe, die pover afstak bij Boeddha, Socrates, Confucius, Albert Schweitzer of Mahatma Ghandi.

TC: De gereformeed ethicus Frits de Lange zegt in *Hervormd Nederland*: HK stelt in zijn boek, dat geloofstaal van a tot z metafysische symboliek is, maar hij maakt een uitzondering voor de uitspraak 'God is'. Die moeten we ineens letterlijk nemen. Dat vindt De Lange onlogisch.

HK: Over God hebben we niet meer in handen dan wat menselijke praat. En het enige wat erop zit is, dat ieder van ons daarmee de wereld in trekt en kijkt of het leven die praat geheel uitvlakt, dan wel of het er sporen van, vingerwijzingen voor het geloof in het bestaan van God in terugvindt. In mijn boek *Zeker weten* staat: 'De auteur van dit boek kan u niet meedelen of 'God is', dat moet u zelf uitvinden.

De sporen of vingerwijzingen die HK noemt zijn in de evolutie te vinden. Waar HK ons met lege handen lijkt achter te laten, geven Teilhard de Chardin, Whitehead e.a. de moderne mens een houvast met duidelijke consequenties voor zijn handelen, dat op synthese gericht is. Een voorwaarde voor de mensheid om te overleven. Wij hadden de discussie erover graag in het brede platform van onze Stichting met hem gevoerd. Wat blijft is het eeuwige verketteringsliedje. Jammer.

Een briefschrijver formuleerde het zo: Hoewel Kuiterts werk vanuit wetenschappelijk oogpunt best verdienstelijk zal zijn, komt hij er niet echt uit. De vraag waarom is niet zo moeilijk te beantwoorden. Als God de wereld en de mens schiep - al dan niet via de weg van de evolutie - zijn wij allemaal van goddelijke oorsprong, net zoals een schilderij van Rembrandt wel 'een Rembrandt' wordt genoemd. Door de eeuwen heen zijn er altijd mystici geweest die deze fundamentele eenheid van God en mens hebben beseft. Conclusie: iemand die de moed heeft om goddelijk te zijn, zal weinig moeite hebben om ook de goddelijkheid van Jezus te accepteren

(H.J.Mooibroek - Trouw 03-10)

En een ander: Wat bezielt theologen om steeds weer nieuwe problemen aan de orde te stellen in kerken en samenleving? Zou het niet beter zijn als leidende personen in onze kerken zich primair zouden bezig houden met daadwerkelijke begeleiding van mensen in geestelijke nood?

(W.Muijs)

Ik ben het met de briefschrijvers eens, dat theologen er primair naar zouden moeten streven om niet spitsvondig te blijven zoeken naar de verschillen, maar van de overeenkomsten een brede basis zouden moeten vormen om de grote problemen van de wereld aan te pakken. Toch is het verheugend te lezen, dat Kuiterts boek in ieder geval sommigen in hun geestelijke nood helpt. De columnist Masoeme Abbrin vertelt van een Nederlander, die islamiet geworden is om met een Marokkaanse vrouw te kunnen trouwen. De islamiet gelooft: God is één en alleen. Hij heeft geen vader, geen moeder, was nooit getrouwd en heeft geen kinderen. Wie spreekt over 'Zoon van God' beledigt in de ogen van een moslim zowel God, als Maria en Jezus. Door Kuitert komt hij dicht bij zijn vader, die moeite had met het godsbeeld van de moslims.

Ellen van Wolde, hoogleraar exegese van het Oude Testament aan de theologische faculteit Tilburg wijst erop, dat het "kernpunt van het Hebreeuwse (tot 586 v. Chr.), later joodse (-70 v.Chr.) en weer later rabbijns joodse geloof (tot 70 na Chr.) is, dat JHWH de God is van één volk: de God van Israël."

Deze etnische God wordt in de prediking van Jezus een God voor alle mensen en volkeren. Zij zijn de kinderen van God. Mogen we de geboorte van dit inzicht, die de tijdgenoten van Jezus en de latere christenen in woord en beeld hebben gebracht, dan niet de geboorte van een Godskind noemen, een Zoon van God? Christus krijgt daarmee betekenis voor de hele aarde; planetarische, kosmische betekenis, zo u wilt, in de evolutie van het mensdom. In ieder geval ziet Teilhard Jezus in dat licht.

Pro-GAMMAatjes

- Prof.R.Veenhoven (RUU) verzamelt indicatoren voor 'geluk' en heeft een kwaliteitskaart voor de samenleving ontwikkeld. Hij stelt o.a. dat 'geluk' deels bepaald wordt door bestaanszekerheid, deze door rechtszekerheid, die op haar beurt weer bepaald wordt door de afwezigheid van corruptie ofwel integriteit. **Het UNDP**, het programma voor ontwikkelingssamenwerking van de VN, besteedt aandacht aan de economische oorzaken van corruptie. Zij maakt onder anderen gebruik van de door *Transparency International* opgestelde *Corruption Index*, waarin nu al 41 landen via een puntensysteem worden beoordeeld. Met de Wereldbank ontwikkelt het UNDP protocollen via welke de bereidheid een anti-corruptiebeleid te voeren wordt meegewogen in de beslissing om hulp te verlenen. Aldus Saskia Stuiveling, vice-voorzitter van de Algemene Rekenkamer in de 7e lezing over deugden, georganiseerd door de UVA en Trouw (z.d.12-10 - kopieën artikel verkrijgbaar bij de red. à f 2,-).
- Kringgesprek: "**Geloven vanuit verwondering**" onder begeleiding van ds. Julia van Rijn. De verwondering is de bron van alle vragen, ook van de vragen naar God en zijn relatie tot de werkelijkheid. Iedere tijd brengt zijn eigen verwondering mee. Telkens doen zich dingen in onze werkelijkheid voor, die vragen bij ons oproepen. Vragen die in alle openheid aan bod mogen komen tijdens deze kring. Samen wordt het boek van **Ton Koevoets**, *God tegenwoordig* (Kok, Kampen, ± f 25,-) gelezen. Het behandelt de oorsprong en ontwikkeling van de christelijke traditie en zoekt naar een manier van geloven voor mensen van deze tijd. Bijbel, cultuur en wetenschap komen aan bod. De auteur is geïnspireerd door het procesdenken, zoals dat is ontwikkeld door A.N. Whitehead. Het is de bedoeling dat u zelf het boek aanschaft: Data: woensdagen 21 okt.; 11 nov.; 16 dec.; 20 jan.; 17 febr.; 17 mrt.; tijd: 09.30 - 11.30 uur; plaats: Johanneskerk te Rijswijk;
- Zaterdag 28 november is het voor de zevende keer **Internationale Niet-Winkeldag**. In Nederland wordt de Niet-Winkeldag dit jaar voor de vierde keer gehouden. Buy Nothing Day/Niet-Winkeldag is een dag van vrolijk en kritisch protest tegen de Westerse overconsumptie, de ongelijke verdeling van welzijn en welvaart wereldwijd en de invloed van reclame op ons dagelijks leven. Zo langzamerhand kan niemand in de rijke delen van de wereld nog om het fenomeen Internationale Niet-Winkeldag heen. Wereldwijd wordt op Niet-Winkeldag op allerlei manieren aandacht gevraagd voor de gevolgen voor mensen en milieu van de consumptie maatschappij. De Niet-Winkeldag staat in het teken van '**Genoeg is genoeg**'. De consumptiepatronen in rijke landen leggen een veel te groot beslag op de aardse rijkdommen en brengen het milieu veel schade toe. Reclame wil ons doen geloven dat we gelukkig worden van veel spullen en wakkert bovendien ontevredenheid en hebzucht aan. Meer informatie (ook over acties vredesactivisten; zie hieronder): bij Omslag, Werkplaats voor Duurzame Ontwikkeling, Postbus 163, 5270 AD

Sint-Michielsgestel. Telefoon 073-5941622 of 030-2730100. - Email: nwd@omslag.antenna.nl - Website: <http://www.ddh.nllnwd>

- **De Hersenchip** komt stapje dichterbij - Het toekomstbeeld van elektronische chips in de hersenen om de intelligentie of het geheugen van de mens te verhogen is een klein stapje dichterbij gekomen nu onderzoekers erin zijn geslaagd levende zenuwcellen te laten groeien op een siliciumchip. Zoogdiercellen werden aangesloten op een computer en de onderzoekers slaagden erin elektrische signalen te registreren die in het levend weefsel werden geproduceerd. Volgens de Britse krant *Sunday Times* gaat het om de eerste onmisbare stap op de weg om directe verbindingen aan te leggen tussen computers en de hersenen. Uiteindelijk zouden bijvoorbeeld geheugenchips in het hoofd van de mens kunnen worden aangebracht (*Parool* 17-11-1997). Belangrijker lijkt ons om gezamenlijk prioriteit te verlenen aan de verwezenlijking van de mensenrechten (zie hieronder).
- **50 jaar mensenrechten** is het onderwerp van *Werelddelen* 11, het blad van de hongerstichting, Postbus 27 - 3800 AA - Amersfoort - Tel. 033 4650840. Daarin wordt ingegaan op de volgende artikelen uit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens: * Artikel 1: Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren * Artikel 4: Niemand zal in slavernij of horigheid gehouden worden * Artikel 10: Een ieder heeft recht op een eerlijk proces * Artikel 19: Een ieder heeft recht op vrijheid van mening en meningsuiting * Artikel 23: Ieder heeft recht op arbeid en op bescherming tegen werkloosheid * Artikel 24: Ieder mens heeft recht op rust en vrije tijd * Artikel 25: Ieder mens heeft recht op een levensstandaard die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin * Artikel 29: Een ieder heeft plichten jegens de gemeenschap. U kunt het blad bestellen door f 5,00 over te maken op giro 4373079 t.n.v. de Hongerstichting te Amersfoort o.v.v. - bestelling *Werelddelen* 11.
- **Vredesactivisten** - o.a. Hans Wiebenga (81, Tilburg), Trees Lambregts (64, Eindhoven), Hanno Krijgsman (23, Nijmegen) en Margreet Blaak (23, Hilversum) - die op 1 oktober j.l. trachtten de Vliegbasis Volkel te inspecteren op de aanwezigheid van kernwapens gaven daarvoor de volgende Verklaring: "Door de uitspraak van het Intern. Gerechtshof in Den Haag van 8 juli 1996 is bevestigd dat het dreigen met en het gebruiken van kernwapens in strijd is met het Internationaal Humanitair Recht. Bovendien rust volgens het Hof op alle landen de plicht om te werken aan nucleaire ontwapening. De Nederlandse regering trekt zich niets van deze uitspraak aan. Dat blijkt bijv. uit een brief van minister-president W. Kok (van 12-8-'97) waarin hij schrijft: "Nederland onderschrijft overigens het Strategisch Concept van de NAVO, dat een fundamentele rol toekent aan de nucleaire afschrikking". Bovendien heeft Nederland in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties telkens tegen resoluties gestemd die opriepen tot onderhandelingen **over nucleaire ontwapening**. Enig mogelijke conclusie is dan ook dat de Nederlandse staat handelt in strijd met een rechterlijke uitspraak (en nog wel van het hoogste

rechtsorgaan dat onze wereld in het leven heeft geroepen). Als burger van Nederland ben ik medeverantwoordelijk voor het rechtsondermijnende handelen van de Staat en verplicht - op grond van de Neurenberg-Beginselen de Staat daarvan te weerhouden. Ik doe dat door de regering op te roepen mee te werken aan de verwijdering van de nog in ons land aanwezige kernwapens. Tot nu toe heeft de regering echter nog niet laten blijken dat ze zich daarvoor wil inspannen. Daarom doe ik dat ook door op deze plek te protesteren: op deze plek waar nog tien kernwapens liggen die - ingezet door Nederlandse vliegtuigen met Nederlandse vliegers - een humanitaire ramp van onvoorstelbare omvang kunnen veroorzaken."

- Op 1 oktober voerden **vredesactivisten** soortgelijke inspecties uit in **België, Duitsland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten** en een week eerder op de atoombasis Dimona in Israël. Doel van de inspecties is om de regeringen te confronteren met de uitspraak van het Internationale Hof van Justitie (IHJ), hen te dwingen zich te houden aan de uitspraak van het IHJ en zich actief in te spannen voor algemene nucleaire ontwapening. Vredesactivisten, verenigd in organisaties als Ploughshares 2000, Mother Earth e.a., pogen ons door acties als deze en die in Schotland rond de tewaterlating van een vierde atoomonderzeeër, bewust te maken en te houden van onze verantwoordelijkheid. Info in: Meindert Stelling "Rechtmatigheid van kernwapens?" - Nederlandse vertaling van de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof (IG), voorzien van de verklaringen en individuele meningen van de verschillende rechters. ISBN 90 73838 03 7. Uitgave van het Tribunaal voor de Vrede, 1998: 020-6681868. Meindert Stelling: 0172-473687. Info over de Nederlandse betrokkenheid bij kernwapens, NAVO beleid en internationale ontwikkelingen: Karel Koster (AMOK en Werkgroep Eurobom): 030-2714376 of 030-2722594. Over het World Court Project en de internationale impact van de uitspraak van het IG: Mevr.T. v. Asseldonk - de Vries (World Court Project/International Lawyers Against Nuclear Arms (IALANA): 070-3232369. Verdere info: a-days@motherearth.org
- Van 12-15 november 1998 vindt in Caen (Frankrijk) 'sous le Haut Patronage de Léopold Sédar Senghor, ancien Président de la République du Sénégal et Jean Marie Girault, Maire de Caen' plaats een 'Session Internationale, Mémorial de Caen: "La Foi en La Pain et l'Avenir de l'Homme'. Naast vele anderen spreken dr. Robert Muller over "La Foi et la paix", George Ordonnau **"Construire la Terre c'est construire la Paix"**, dr. **Ursula King** en de voorzitter van **Pax Christi** René Costes. Inlichtingen bij de redactie.
- **16-18 April 1999** - "Teilhard and Evolutionary Cosmology - Complexity-Consciousness for the New Millennium". Eighteenth International **Teilhard Conference** at All Saints Pastoral Centre, **London** Colney St Albans; **29 Mei 1999** - **"In the Footsteps of Teilhard"**. An open-day event with members of the European Teilhard de Chardin Centre at All Saints Pastoral Centre, London Colney, St Albans. Indien u aan de Franse of Engelse conferentie(s)

deelneemt, dan zou de redactie dit graag van u horen. Wij willen uw verslag ervan desgewenst dan ook in *GAMMA* plaatsen.

- "**De vrijzinnigheid** stelt zich principieel tegenover de onveranderlijkheid van het geloof. Zij ziet het geloof niet als iets dat wordt aangeboden maar als iets dat moet worden ontdekt en verworven. Wij zien geloven als een persoonlijke zaak, die verandert met de verandering, die zich nu eenmaal in ieders leven voordoet. "Wij willen ons niet als louter individualisten opstellen, maar menen dat onze wijze van geloven zich kan verdiepen in de dialoog met andersdenkenden. Juist in die wederkerigheid worden wij ons sterker van onze vrijzinnigheid bewust. Het is in dit klimaat van autonomie dat onze opvattingen betreffende de Bijbel, belijdenis, kerk en andere godsdiensten voor talloze een verademing betekenen." Aldus **ds Dick Werner** in *VrijZicht*.
- De VVH-Zaanstreek organiseert twee avonden over 'nieuwe (?) historische en **theologische opvattingen over Jezus** en de betekenis daarvan voor het moderne geloofsleven'. Regelmatig verschijnen studies met de vraag of we achter de verhalen over Jezus kunnen nagaan wie hij werkelijk was - **ds N. Wiersinga** uit Amsterdam spreekt over 'Het goddelijke karakter van Jezus'. Datum: 17 november; Tijd: 20.00 uur; Adres: De Stolp, hoek Verzetstr/Raadhuisstr, Koog a/d Z, Informatie: dhr. Van Braam, tel: 075-6402960; **prof. H.M. Kuitert** over "Jezus, nalatenschap van het christendom" op 16 mrt, 20.00 uur - Hervormde kerk, Midwouderdorpsstraat 16, Midwoud, - Info: Menso Rappoldt tel: 020-6207318 of ds Karen Hagg tel: 0229-202321.
- **LEESKRINGEN: I.** Een kring van vijf keer om het nieuwe boek van prof. **H.M. Kuitert** *Jezus. Nalatenschap van het christendom* te lezen en te bespreken Data en plaats in overleg met deelnemers. Als u belangstelling hebt, laat u dat dan weten. Informatie en opgave bij Menso Rappoldt, tel: 020-6207318. **II** Ds. Karen Hagg van de THOMAS-Gemeente (Twisk, Hauwert, Midwoud en Oostwoud) start begin '99 een leeskring over hetzelfde boek. **III.** Een kring over het nieuwe boek *Het verhaal van Jezus volgens de bronnen* van dr. M. de Jonge uit Leiden. Het boek behandelt de vraag wat het historisch onderzoek aan het licht heeft kunnen brengen over de figuur, het leven en de boodschap van Jezus. Met onder andere een openhartig hoofdstuk over zijn eigen standpunt Data en plaats in overleg met deelnemers. Voor deze en andere activiteiten: inlichtingen bij ds. Menso Rappoldt, tel: 020-6207318.